

LUNDS
UNIVERSITET

Pedagogiska institutionen
Box 199, 221 00 Lund

PED 441
Kandidatuppsats, 10 poäng
41- 60 poäng
2004-08-26

Lärande ett arbetslivsdilemma

- läroprocesser bundna till interaktionen i
arbetsprojektknutna nätverk

Kristina Börebäck

Handledare:
Mina O'Dowd

ABSTRACT

- Arbetets art: C-uppsats i arbetslivspedagogik
- Sidantal: Huvuddokumentet 49 sidor,
Referenser 5 sidor
Bilagor och slutnoter 7 sidor
- Titel: *Lärande ett arbetslivsdilemma – läroprocesser bundna tillinteraktionen i arbetsprojektknutna nätverk*
- Författare: Kristina Börebäck
- Handledare: Mina O'Dowd
- Datum: 28 augusti, 2004
- Sammanfattning: Studien grundar sig i den fenomenografiska ansatsen och avser att analysera fenomenet läroprocesser i arbetslivet. De aspekter, som analyserats är makt, nätverk och rum för lärande. Den teoretiska referensramen har sin utgångspunkt i Knud Illeris triangulära modell för det läroteoretiska spänningsfältet, vilken baseras på kognition, psykodynamik och samhällighet. Det empiriska materialet bygger på fyra intervjuer med konsulter inom sektorn för samhällsplanering. Mera specifikt - de beskriver sitt arbete med miljökonsekvensanalyser och kommunikation och relation inom den egna organisationen samt till uppdragsgivare och de myndigheter, som är uppdragens resultatmottagare. I studien ses dessa relationer som definierade med inte fast strukturerade nätverk. Relationerna inom nätverken ger i studien tecken på vilka möjligheter och begränsningar, som finns för konsulternas läroprocesser i ett arbetsprojekt.
- Hur interaktionen i nätverken påverkar lärosituationen i ett arbetsprojekt återspeglas i vilka läroprocesser som möjligen sker. Detta avspeglar i sin tur ett läroteoretiskt dilemma i arbetslivet.
- Nyckelord: Nätverk, makt, samhällighet, rum för lärande, läroprocess, fenomenografi, Illeris, miljö, konsult, spänningsfält, Lefebvre

1. Förord

Denna uppsats behandlar ämnesområdet läroprocesser i arbetslivet. Möjligheter och begränsningar för lärande inom arbetslivet är något som jag upplever som angeläget att problematisera då det påverkar hur till exempel yrkesroller utformas. Verksamheten, vilken jag fått inblick i, ligger mig speciellt varmt om hjärtat, då de som öppnat sin verksamhet för mig arbetar med samhällsplanering och har placerat miljön i fokus vilket vi alla påverkas av och blir delaktiga i.

Jag vill först tacka det företag som öppnade sina dörrar och lät mig få tillträde till sin verksamhet. Speciellt vill jag tacka de informanter, som deltog i studien, för den stora vänlighet och generositet som de visat då de delgav mig sina kunskaper och erfarenheter kring den komplicerade tillvaro som tillhör deras arbetslivs vardag.

Vidare vill jag sända min tacksamhet till följande personer
studierektor och examinator Dr Glen Helmstad,
min handledare Dr Mina O'Dowd
och inte minst min älskade mamma psykolog Siv Börebäck
utan vars konstruktiva kritik uppsatsen aldrig fått den utformning som den har idag.

Innan ni börjar läsa vill jag berätta hur jag använder fotnoter och slutnoter. Fotnoterna är referenser till ursprungsmaterialet. Slutnoterna har jag använt för att förtydliga eller kort förklara en uppgift, företeelser eller ett begrepp i texten.

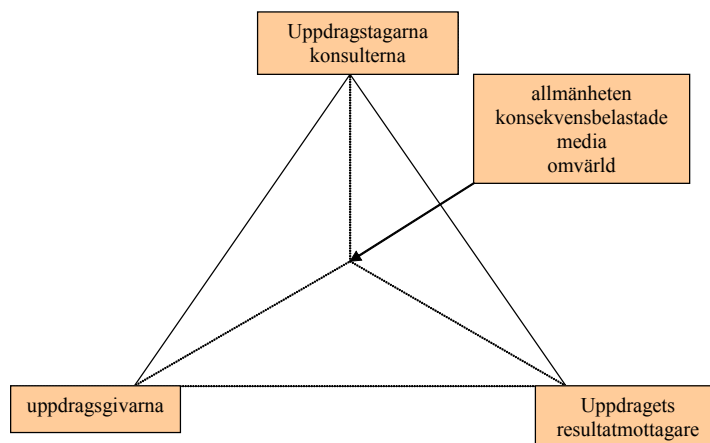
Innehållsförteckning

1.	Förord	i
2.	Bakgrund.....	1
2.1.	Syfte.....	2
2.2.	Metod.....	2
2.2.1.	Förförståelse	5
2.2.2.	Tillvägagångssätt	6
3.	Teoretisk referensram i studien.....	10
3.1.	En modell av ett läroteoretiskt spänningsfält efter Knud Illeris	11
3.1.1.	Kognition	12
3.1.2.	Psykodynamik.....	13
3.1.3.	Samhällelighet	14
3.1.4.	De läroteoretiska positionerna förhållande till arbetslivet i praktiken	15
3.2.	Aspekterna makt, nätverk och rum för lärande.....	16
3.2.1.	Makt.....	16
3.2.2.	Nätverk	18
3.2.3.	Rum för lärande	19
4.	Analys av konsulternas lärande.....	21
4.1.	Den samhälleliga kontexten för studien.....	21
4.2.	Konsulternas rum för lärande	22
4.2.1.	Arbetsmiljö – rumsliga praktiker.....	23
4.2.2.	Rummets representationer och representationernas rum	25
4.2.3.	Nätverksnoder.....	30
4.2.4.	Maktförhållanden.....	32
5.	Tolkning med fokus på möjligheter och problem för läroprocesser i arbetslivet.....	36
5.1.	Psykodynamik	37
5.1.1.	Känslomässiga mönster	37
5.1.2.	Behärskning	38
5.1.3.	Motivering	39
5.1.4.	”Det egna självet”	39
5.2.	Kognition.....	40
5.2.1.	När i miljökonsekvensanalysprocessen finns vilka auktoriteter?.....	41
5.2.2.	Varför ses en aktör som auktoritet?	42
5.3.	Samhällelighet	42
5.3.1.	Mästerlärande	43
5.3.2.	Praxislärande.....	44
5.3.3.	Vardagslärande	44
5.4.	Sammanfattande analytisk tolkning av konsulternas läroteoretiska spänningsfält	44
5.4.1.	Konsekvenser av det läroteoretiska spänningsfältet under arbetsprocessen	46
6.	Diskussion sett utifrån läroprocessernas roll i arbetslivet – konsulternas dilemma	46
6.1.	Metoddiskussion.....	48
7.	Referenser	50
7.1.	Internetadresser.....	54
8.	Bilagor	i
8.1.	Utveckling av författarens förförståelse samt ontologisk diskussion	i
8.2.	Brev till konsultföretaget.....	iii
8.3.	PM för vad intervjuerna skulle utgå ifrån.....	iv

2. Bakgrund

Vi lever i ett samhälle som ständigt förändras, där vi som individer måste förhålla oss till varandra och de förändringar sker i samhället som helhet. Detta genererar ett behov hos individen/gruppen att lära sig vad det innebär och vilka konsekvenser detta får för individen/gruppen. Vidare innebär detta att vi som individer erfar hur vi kan eller vill förhålla oss till vår omgivning som individer¹, som del i en organisation, som delaktiga i olika nätverk och/eller som samhälls- och världsmedborgare. Vi befinner oss helt enkelt i en lärosituation, där vi på bästa sätt försöker uppnå ”rätt” kompetens inom och i förhållande till den kontext där vi befinner oss². Denna problematisering av läroprocesser har i denna studie tillämpats för en grupp individer, vilka arbetar som konsulter med miljöprojekt inom samhällsplanering och därmed utgör studiens ”fall exempel”.

Fokus för studien är konsulter läroprocesser då de ses som en grupp, och som grupp betraktat deltar de i definierade men inte fast strukturerade nätverk. Nätverken är knutna till arbetsprocessen för de arbetsprojekt de deltar i. Kontexten för denna studie är kopplad till samhällsplanering och arbetsprocessen miljökonsekvensanalys. Övriga medverkande inom de definierade men inte fast strukturerade nätverken är konsulternas uppdragsgivare (infrastrukturägare, industriägare m fl) och de myndigheter som är uppdragets resultatmottagare (länsstyrelser, bergmästare). Studien fokuserar på interaktionen inom ”nätverket” men tar även hänsyn till omvärlden i form av konsekvensbelastad allmänhet, media m fl (se Figur 1 nedan). De medverkande i nätverken ses som aktörer, då de driver en självständig verksamhet, även om det är som medverkande i nätverket som de då studeras.

Figur 1: Schematisk bild av medverkande i definierade men inte fast strukturerade nätverk under en arbetsprocess i arbetslivet, samt dessa aktörers relationer till allmänhet och omvärld.

¹ Jämför gärna med Illeris, 2001, om adaption och assimilation, s 27-29; konstruktiv och restriktiv ackommodation, s 75-77; socialt ansvar i deltagarstyrda system, s 124; praxiskollektiv, s 129

² Illeris, 2001, s 185: ”Lärande i arbetslivet tolkas som lärande för arbetslivet”; Drejer, 2000; ”...competences”.. conceptions aimed at explaining competitiveness of a firm.” s 206

2.1. Syfte

Syftet är att belysa läroprocesser för uppdragstagare inom arbetsprojekt. De läroprocesser, som avses, är de som sker som interaktion inom nätverk. I studien åskådliggörs läroprocesserna genom en grupp konsulter. I det nätverk, som avses, definieras konsulterna som en grupp och studeras som nod i ett definierat men inte fast strukturerat nätverk, där de övriga medverkande är konsulternas uppdragsgivare samt uppdragens resultatmottagare.

Målet för denna studie är att analysera några varianter av hur interaktionen i ”nätverket” påverkar konsulternas arbete ur lärosynvinkel.

2.2. Metod

Det finns inom vetenskapen olika sätt att ställa frågor om verkligheten. Frågorna kan handla om vad verkligheten är, varför den ser ut som den gör, men kan också utgå ifrån hur människor uppfattar, erfar eller tänker sig denna verklighet. Mitt förhållningssätt till vetenskapande bygger till stor del på den fenomenografiska ansatsen, vilket gör det möjligt att ställa frågan, inte bara hur erfandet sker, utan också vilka olika infallsvinklar/aspekter, som finns för detta erfande. Detta förhållningssätt avses användas för att utröna hur erfande kan ske inom en konsultorganisation, och hur detta påverkas av maktförändringar bland de medverkande aktörerna. Följande citat illustrerar hur frågor ställs med utgångspunkt i den fenomenografiska ansatsen.

”Fenomenografen frågar, vilka kritiska aspekter finns det hos sätt att erfa världen, som gör att människor kan hantera den på mer eller mindre effektiva sätt?”³

I studien ställs frågan vilka kritiska aspekter finns det för lärande i arbetslivet i allmänhet och för konsulter i synnerhet, som gör det möjligt för dem att hantera sin arbetssituation. Inom den fenomenografiska ansatsen finns det en dialektisk grund för förståelse i förhållandet mellan det som individen, vetenskapen erfarit och vad som i framtiden kan erfaras⁴. Det hindrar dock inte att de idéer och tankar, som utvecklats, då den fenomenografiska ansatsen används som metod, kan bindas och utveckla de poststrukturalistiska värden, som utvecklas i symbiosen mellan strukturalism och konstruktivism.

”I fenomenografiska undersökningar är intervjun den viktigaste datainsamlingsmetoden.”⁵

I början av maj 2003 kom jag i kontakt med konsulter, vilka arbetar med samhällsplanering närmare bestämt miljökonsekvensanalyser. Denna kontakt resulterade i fyra intervjuer, vars innehåll blev grunden till en C-uppsats i genusvetenskap⁶. Uppsatsen behandlar varianter av tolkningar av begreppen natur, kultur och miljö ur ett genusperspektiv och sätter dessa tolkningar i förhållande till utförandet av miljökonsekvensanalyser, det vill säga ger några varianter av hur arbetet

³ Marton & Booth, 2000, s 153

⁴ Jämför med text Marton & Booth, 2000, s 161

⁵ Alexandersson, 1994, s 73

⁶ Börebäck, 2004

med miljökonsekvensanalyser kan påverkas av genusaspekten. Intervjumaterialet innehöll en klart avgränsad arbetslivssituation. Arbete ur konsulters synvinkel är ett samspel mellan uppdragstagarna och deras uppdragsgivarna men också en interaktion med uppdragets resultatmottagare.

Jag funderade på om detta var en unik arbetsituation för just dessa konsulter eller vanligt förekommande i arbetslivet. Jag kom fram till att många arbetsuppgifter innebär ett samspel mellan olika medverkande aktörer om än ofta på olika villkor. Arbetsituationen innebär för konsulterna och de övriga medverkande (uppdragsgivarna och uppdragets resultatmottagare), att de blir aktörer i ett definierat men icke fast strukturerat nätverk, faktorer som i konsulternas arbetsliv speglar deras läroprocesser och *de facto* utgör ett arbetspedagogiskt fenomen. Detta kan sättas i förhållande till arbete i allmänhet och konsulters arbetsituation i synnerhet.

Erfarandetⁱ innefattar eller bygger på insiktenⁱⁱ inom lärandet av de olika delarna eller aspekterna hos fenomenenⁱⁱⁱ,⁷. Detta erförande bygger dock inte bara på ny kunskap och nya erfarenheter utan är en interaktion som sker mellan medvetna och omedvetna kunskaper och handlingar. Denna interaktion beror på individens placering i den aktuella kontexten⁸. Kunskap beskrivs ofta som likartad bland individer inom en specifik kontext, men läroprocessen är mångfasetterad, då lärande är individuellt utformat⁹. Det finns inget enhetligt svar på vilken läroprocess, som sker i ett specifikt sammanhang, och möjliga beskrivningar av läroprocesser ger utrymme för nya frågeställningar och alternativa vägar.

Inom arbetslivspedagogik innebär lärande inte bara ett förhållande till vad som ger kunskap utan vad som ger ”rätt kunskap” för yrkesrollen. Rätt kunskap definieras som kompetens¹⁰ i en specifik arbetsituation eller arbetsmiljö. Denna definition är betydelsefull för tolkningar gjorda i denna studie. I den kontextuella begränsningen, som består av arbetsprocessen med miljökonsekvensanalyser, är det intressant att ringa in vilka begrepp^{iv} som kan vara styrande. Individerna, som deltar i denna studie som studiesubjekt/objekt, tillhör en grupp miljökonsulter, vilka arbetar med projekt avseende miljökonsekvensanalyser. Det sker hos studiens subjekt^v ett lärande under studiens gång på så sätt att förståelsen för fenomenet¹¹ förändras av och hos de^{vi} som involveras i studien under undersökningens genomförande¹².

Då denna studie avser att reflektera människors upplevelse i en specifik för dem välkänd situation, är intervjun den datainsamlingsmetod som ofta används. Den anses lämplig i flera hänseenden exempelvis därför att det empiriska materialet är förstahands information.¹³

⁷ Marton & Booth, 2000; Säljö, 2000; Dysthe, 2003

⁸ Alvesson & Billing, 1999, s 46; Wallhjalt, 1999, s 325 m fl

⁹ Jämför med Alexandersson, 1994, s 108 diskussion kring objektivitet

¹⁰ Aspegren, 2002, s 95; Ellström, 1992, s 21; Illeris, 2001, s153-154 + 185 se fotnot nr 2, Abrahamsson, 2000; Abrahamsson, 2002; Dysthé, Hertzberg & Lökenstgaard, 2002; Carlgren, 1999 m fl

¹¹ Fenomenet som studeras är läroprocessen i den aktuella kontexten (konsulter som befinner sig i ett spänningsfält mellan uppdragsgivare och uppdragsresultatmottagare)

¹² Jämför med Alvesson, 1999, s 10

¹³ Reinharz, 1992, kapitel 2, Bryman, 2002, Kvale, 1997

”Den kvalitativa intervjun är en unikt känslig och kraftfull metod för att fånga erfarenheter och innebörder ur undersökningspersonernas vardagsvärld.”¹⁴

Formen för intervjun som en interaktion mellan två eller flera människor, om än på olika villkor¹⁵, ger en möjlighet för både den intervjuade och intervjuaren att förstå och behärska nya sammanhang. Intervjun som datainsamlingsmetod innebär i sig en läroprocess. Det fenomen jag analyserar i denna studie, d v s konsulter läroprocesser, är inte det fenomen jag avsåg att studera då intervjuerna genomfördes, något som innebär en avvikelser från den fenomenografiska ansatsen som metod, där det analyserade fenomenet¹⁶ initialt bör fokuseras avseende ett antal aspekter¹⁷. Detta skall vägas mot intervjumaterialets faktiska innehåll, vilket ger inblick i den arbetsprocess där möjliga läroprocesser synliggörs.

Det teoretiska materialet i studien är knutet till Illeris modell för läroprocesser i ett läroteoretiskt spänningsfält¹⁸. Teorierna används för att finna tolkningsmöjligheter i intervjumaterialet samt för att finna förståelse och relation till forskningsområdet. Dialogen mellan intervjumaterialet och litteratur med olika vetenskapliga infallsvinklar och deras förhållande till ovanstående aspekter har varit grundläggande i den process, som studien inneburit. Vetenskapen blir allt oftare synliggjord som en representation av maktstrukturer^{vii} i samhället vilka är socialt konstruerade och tidsberoende¹⁹.

I en kvalitativ studie är det för relevansen och tillförlitligheten viktigt att vara tydlig och systematisk i hur arbetet utförs. Alvesson och Sköldberg tar upp följande fyra grundläggande element för reflekterande forskning: Klargörande av tolkningens primat; Medvetenhet om forskningens politisk-ideologiska karaktär; Reflektion i förhållande till representations/auktoritetsproblemet^{viii},²⁰. Med hänseende på detta resonemang är tydliggörande av hur oskiljaktiga forskaren, datamaterialet, som samlas in, och analysen av detsamma är, grundläggande för denna studie. Objektiviteten kräver därför att subjektiviteten tas med i beräkningen. Härmed blir objektivitet ett hjälpmedel för att skapa förbindelser mellan olika vetande subjekt, som alltid är belägna någonstans²¹. Erkännandet av denna grundläggande interaktion mellan forskarens subjekt och forskningsmaterialet som både subjekt och objekt särskiljer resultatet med en fenomenografisk forskningsmetod från de resultat, som ofta presenteras i den traditionella forskarvärlden, där det forskande subjektet (forskaren) ofta osynliggörs²²,^{ix}. De/det studerade och den studerande bör stå i ett ömsesidigt men olika förhållande till

¹⁴ Kvale, 1997, s 70

¹⁵ Alvesson, 2001; Alvesson & Sköldberg, 1994

¹⁶ I denna studie avses fenomenet lärande i arbetslivet, medan då intervjuerna utfördes avsågs att undersöka fenomenet genus betydelse för begreppen miljö, natur och kultur i arbete med miljökonsekvensanalyser.

¹⁷ Alexandersson, 1994, s 73; figur 1 Arbetsordning i den fenomenografiska ansatsen

¹⁸ Illeris, 2001, s 226; figur 12.5 Positioner i det läroteoretiska spänningsfältet

¹⁹ Fiske, 1990, s 130, Wahljalt, 1999, s 323-324

²⁰ Alvesson & Sköldberg, 1994, s 14-15

²¹ Jämför främst med Haraway, 1991: <http://hsph.harvard.edu/rt21/concepts/Haraway.html>; Hardings, 1991; men också med Alvesson & Billing, 1999; Alvesson, 1999, Skeggs, 1997; Wahljalt, 1999;

²² Traweek, 2001, s 214

varandra. Följande citat tydliggör det kritiska förhållningssätt vilket jag vill göra läsaren delaktig i.

”Texten är öppen för olika tolkningar. Utifrån postmodernistiska ideal handlar författandet om att öka tillgängligheten för olika läsningar.”²³

Min intention är att leda läsaren igenom studien genom att visa läroprocesser ur några av många möjliga synvinklar. Jag vill därför poängtera att texten inte är menad att förleda läsaren att uppleva de beskrivna läroprocesserna som de enda möjliga. För studiens tillförlitlighet och relevans försöker jag avhålla mig från att falla i gropar som bygger på begränsningar, funktionella revirmarkörer och/eller jargonger. Relevansen i denna studie grundar sig i noggrannhet och avgränsningar men också i erkännandet av individuell positionering samt förbindelser som skapas i de upprättade relationerna. Avgränsningarna är inte att se som begränsningar för möjliga tolkningsvariationer utan som ett tydliggörande av vad denna studie omfattar genom det tillvägagångssätt studien utförts. Tillförlitligheten bygger på den anda som mina tolkningar utförts i: systematiskt och noggrant, ansvarsfullt och med omsorg, hela tiden med en kritisk medvetenhet om att studien endast utgör några få varianter av hur den studerade kontexten kan upplevas. Beskrivningen av de intervjuade individernas position samt den organisation de tillhör är gemensam med min tidigare studie i genusvetenskap²⁴. Mitt förhållningssätt gentemot vetenskap och den vetenskapliga ansats, vilken jag valt att bejaka, har inte i någon grundläggande mening förändrats mellan dessa båda studier.

2.2.1. Förförståelse

På grundval av mina studier både inom det naturvetenskapliga fältet, där det ofta utvecklas vetenskapliga sanningar om den fysiska materians egenskaper, och inom genusvetenskapen, där emancipatoriskt och kritiskt förhållningssätt gentemot vetenskap och vetenskaplighet utvecklas grundat på vad mänskliga relationer betyder i dessa sammanhang, upplever jag, att jag erfarit ett brett vetenskapligt spektra ur ontologisk och metodologisk synvinkel. Mellan dessa både i många avseende separerade vetenskapliga fält upplever jag, att den pedagogiska vetenskapsteorin fungerar som ett sammanbindande kitt. Genom den pedagogiska infallsvinkeln kan dessa synsätt förenas i ett lärooperspektiv.²⁵

Min avsikt är att förhålla mig kritiskt till vad jag skriver och samtidigt inte frånga mina ontologiska grundvärden. Dessa värden vilar på en övertygelse om att jag liksom allt annat levande, lever i en kropp men också i en värld vilken är beroende på såväl genetiska och biologiska grundvalar som av de sociokulturella och kemiska miljöer som omger oss. Epistemologiskt anser jag det av vikt att visa en öppenhet inför olika utgångspunkter, då ett fenomen undersöks, men samtidigt att det är av värde att skapa tydlighet i studien genom att förhålla sig till en kunskapsansats²⁶.

²³ Alvesson & Sköldberg, 1994, s 254 och s 255

²⁴ Börebäck, 2004

²⁵ Bilaga 8.1 s i

²⁶ Åsberg, 2001, s 272-273; jämför Åsbergs vetenskapsteoretiska resonemang kring begreppen ontologi, epistemologi, metodologi, metod och datanivå.

2.2.2. Tillvägagångssätt

Studiens grundsten är en intervjuundersökning bestående av fyra intervjuer med konsulter vilka alla arbetar inom ett och samma företag. Företaget sysslar med samhällsplanering och projektering, de intervjuade arbetar med miljökonsekvensanalyser. Visuella observationer gjordes vid de fyra intervjutillfällena av den fysiska arbetsmiljön och nedtecknades vilket kompletterade presentationen av företaget från deras hemsida och deras presentationsbroschyrer.

2.2.2.1. Datainsamlingsmetod - intervjuer

Intervjuerna genomfördes under maj månad 2003. Lokalerna som nyttjades var samtalsrum i konsultföretagets egna lokaler²⁷. Tidsåtgången för varje intervju var cirka en timme. Utgångspunkten för intervjun låg i att få inblick i informanternas upplevelse av sin arbetssituation med hänseende på projekt med miljökonsekvensanalyser (MKA). Formen för intervjuerna var semistrukturerade eller närmast ostrukturerade, då inga färdiga frågor fanns. Företagets representant delgav tidigt i vår kontakt uttryck för ett behov av att utreda betydelsen av kommunikationen mellan konsulterna och de övriga medverkande i det nätverk, som bildas under MKA-processen²⁸. Behovet som företagets representant uttalat upplevde jag påverka mina frågor liksom de svar som informanterna gav under intervjuerna.

Företagsledningen valde ut den grupp inom företaget, där de fyra informanterna ingick. Informanterna har jämförbara men olika naturvetenskapliga och tekniska utbildningar, de har olika anställningstid på företaget samt olika tidigare livs- och yrkeserfarenheter, vilket de ansåg hade betydelse för deras nuvarande yrkesutövning. I undersökningen ingår två män och två kvinnor. Den ansvarige i gruppen deltog själv i undersökningen och var den som förmedlade kontakten med och till de övriga informanterna. De blivande informanterna förbereddes genom att ett brev skickades med e-post till den samordnande på företaget, vilken förmedlade det till var och en av de fyra informanterna²⁹.

Urvalet av informanter påverkar innehållet i intervjumaterialet, då de som individer återger individuella erfarenheter. Min avsikt är dock att återge datamaterialet baserat på variationer inom gruppen som helhet och inte på individnivå. Ett större antal informanter eller ett annat urval skulle kunna ha givit en större bredd i datamaterialet. Det visade sig, att trots individuella skillnader i erfarenheter fanns det för arbetsprocessen, som återspeglade interaktionen med övriga aktörer inom de definierade men inte fast strukturerade nätverken, gemensamma erfarenheter. Dessa erfarenheter speglade en stark gruppidentitet, varför jag uppfattar att datamaterialet återspeglar både en bredd och ett djup i förhållande till den arbetsprocess, som jag avser att studera. Gruppen informanter återger förhållandet mellan anställningstid och konsultrollerna i

²⁷ För en mer genomgripande beskrivning av rummen som intervjuerna genomfördes i finns under rubriken 4.2.1.24.2.1.2 Det fysiska rummet och beskrivningen av besöksrummen.

²⁸ Detta är en följd av hur företagsrepresentanten muntligt per telefon svarade på mitt brev till dem. Se bilaga: Rubrik 8.2, s iii

²⁹ Se detta dokument: Bilaga 8.2 Brev till konsultföretaget, s iii

gruppen³⁰. Materialet är i många avseende tidsbundet, och informanterna skulle idag efter ett års nya erfarenheter möjligen svara likartat men ändå annorlunda än vad de gjorde vid intervjutillfället.

Arbetstekniken vid intervjuerna avsåg att förmedla en lugn och avspänd relation för att öka möjligheterna till en öppen dialog och inom den ge informanten stor frihet att välja inriktning³¹. Intervjuerna förbereddes mentalt av mig som intervjuare genom att fokusera på informanten och därmed i första hand gå in som lyssnare och inte som frågeställare. Som förberedelse inför intervjuerna hade några punkter ställts upp för att utgöra tematiskt ramverk under dialogen/intervjun³². Detta tematiska ramverk beskriver de yttre gränserna för vilka frågor som ställdes angående den verksamhet som konsulternas arbete med miljökonsekvenser innebar för dem. Frågorna som ställdes utformades under dialogen. Stor vikt lades vid att låta frågorna leda men inte förleda informanten. Exempel på denna integritet i frågorna är, genom att inte fråga om pappret var vitt utan istället undra vilken färg pappret hade. Då dialogen förde informanten in på ämnesområden, som informanten visade obehag inför genom att tonläget eller kroppsspråket förstärktes, försökte följdfrågorna formuleras så att informanten fortsatte sin berättelse utan att känna sig obekvämt i sitt berättande. Informanten fick fritt berätta om sin arbetssituation samt den verklighet de upplevde att de befann sig i under sitt arbete med miljökonsekvensanalysprojekt. De aspekter av arbetet, som de valde att ta upp, uppfattade jag därför som betydelsefulla för dem. I de fall då jag som intervjuare hade frågetecknen inom ett område eller avseende en aspekt efter en intervju, ställde jag frågor kring detta område till nästa informant. På så sätt fylldes successivt informationen på angående den arbetsprocess och det arbetet informanterna utförde under miljökonsekvensanalysprocessen. Det är av intresse för relevansen och tillförlitligheten hos intervjumaterialet att inga frågor ställdes om informanternas åsikter angående genus, kön eller lärande.

Varje intervju inleddes med en kort presentation och frågan om informanten tillät bandinspelning under och av intervjun. Intervjuerna spelades in med bandspelare, men vid ett tillfälle fungerade inte tekniken och delar av intervjun dokumenterades endast som anteckningar. Informanten återgav dock en kort sammanfattning av vad av vad informanten framfört under avbrottet. Med hänseende på denna åtgärd under intervjun anser jag att problematiken för den kortare intervjutiden genom det tekniska avbrottet är försumbart för analysen. Varje intervju skrevs ut ordagrant. Anteckningar av visuella samt audiella observationer gjordes under intervjuerna angående kroppsspråk och tonlägen vilket kompletterade det verbaliserade materialet under intervjuerna. Dessa audiella och visuella förstärkningar av orden antecknades som små figurer och kopplades till ämnet som avhandlades just då. Eftersom jag var ensam intervjuare är det endast min upplevelse av informanten som ges utrymme. För studien innebär det att

³⁰ Ansvarig för gruppen deltog, ytterligare en seniorkonsult deltog vidare en mellankonsult och en juniorkonsult.

³¹ Christenson *et al*, 1998; Sawatsky, 1997 (http://www.journalisten.nu/a.asp?article_id=1503) vars teoretiska underbyggnad gav möjlighet att utveckla en intervjuteknik som följer Alexandersson, 1994, beskrivning av hur datainsamling genom intervjuer bör utföras inom fenomenografiska undersökningar.

³² Bilaga 8.3, s iv

både förstärkningar och förminskningar av orden kan ha gått mig förbi eller ha missförstått, då min iakttagelseförmåga är begränsad.

2.2.2.2. Teoretiskt material

Det teoretiska material som används i studien för att reflektera, diskutera liksom för att tydliggöra vägen från metod till tolkning bygger främst på resultat från sökningar i Lunds universitets biblioteks databaser och artikeldatabaser. Sökord som använts är rum (rumsbegrepp), lärande, kunskap, makt, organisation, samhällsplanering, miljö, miljökonsekvenser samt deras engelska motsvarighet. Litteratur är även hämtad ur den kurslitteratur som använts i kurser som jag under årens lopp studerat vid Lunds universitet och vid Malmö Högskola inom miljöetik, miljökonsekvensanalys, juridik, pedagogik, genusvetenskap m m. Vidare har jag gjort sökningar på Internet, där publicerade företagshemsidor använts men också nätpublikationer från olika myndigheter som naturvårdsverk, boverket, länsstyrelser m fl.

För arbetstekniken under intervjuerna hämtades teoretiskt underlag hos kognitionsforskarna Christensson, Engelberg och Holmbergs förhålls- och intervjumetodik., De diskuterar bl a möjliga orsaker till vad och hur vi minns samt hur och vad som kan påverka vad vi väljer att återge under en intervju³³. Några ”praktiska råd” hämtades ur journalisten Sawatsky idéer om grävande journalistik för att utveckla det öppna intervjuklimat som önskades³⁴. Denna arbetsteknik för intervjuer resulterade i min reflektion och uppfattning av hur Alexandersson beskriver hur intervjun bör utformas, då den fenomenografiska ansatsen används som metod³⁵.

En enskild bok har influerat min studie på ett genomgående sätt och det är Knud Illeris bok, ”Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx”. Valet föll på denna bok efter en rekommendation av min handledare, eftersom författaren kombinerar en rad läroteoretiska angreppssätt och visar hur detta kan omsättas i praktiken. Jag har under mina studier tidigare kommit i kontakt Illeris, då han skrivit om problembaserat lärande, och jag tilltalas av hans syn på individen som aktiv deltagare och ansvarig i den egna läroprocessen. Boken speglar flera läroteoretiska aspekter, som jag funderat kring både ur ett abstrakt helhetsperspektiv och ur praktisk tillämpligt perspektiv. Valet av boken bygger dock inte på att jag anser att dessa teorier är ”riktigare” eller ”sannare” än andra, utan på att dessa på ett enkelt, klart och tydligt sätt framställer en variant av hur ett helhetsperspektiv avseende lärande som process kan beskrivas. Jag har tidigare varit kontakt med litteratur skriven av och om de tre teoretikerna i boken, Marx, Freud och Piaget. Då det gäller Piaget skedde detta redan i 12-13-årsåldern då jag i min läsiver läste samtliga böcker i mammas³⁶ bokhylla.

Den teoretiska referensramen presenteras som en kortfattad sammanfattning. Därefter avgränsar jag infallsvinkeln avseende det studerade fenomenet (läroprocessen) genom att uttrycka vad jag i studien avser med aspekterna makt, nätverk och rum för lärande. Den teoretiska referensramen refererar i första hand till Illeris bok³⁷. För de avgränsande

³³ Christensson *et al*, 1998

³⁴ Sawatsky, 1997

³⁵ Alexandersson, 1994, främst s 73-74

³⁶ Mamma är utbildad psykolog

³⁷ Illeris, 2001

aspekterna formuleras det teoretiska materialet som en interaktion mellan de olika textkällor, vilka avser belysa och ge möjliga anknytningar till lärande i arbetslivet. Begrepp och tolkningar av teoretiskt material baseras på min förståelse och förmåga i skrivandes stund. Min förståelse grundar sig på vad jag tillgodogjort mig genom tidigare studier och andra erfarenheter och därför upplevs som relevant, m a o min kompetens. Denna avgränsning är viktig att tydliggöra för studiens helhetsperspektiv, då det är avgörande för min tolkningsvidd idag. Läsaren får själv bedöma eller uttolka andra möjliga varianter av den teoretiska underbyggnaden.

2.2.2.3. Tillvägagångssätt för analysen

Informanterna utsätts ständigt i sin roll som konsulter för ett ifrågasättande både internt och externt ur kompetenssynvinkel, både som individer och som grupp. Med hänseende på detta har den utskrivna texten bearbetats för att skydda informanternas identitet liksom företaget. I möjligaste mån har materialet återgetts så att det återspeglar en integritet och ett konfidentiellt förhållningssätt gentemot informanterna och företaget.

I analysen har jag valt att utgå från Illeris modell³⁸ för positioner i det läroteoretiska spänningsfältet: kognition, psykodynamik, samhällelighet. Dessa begrepp kommer jag att definiera på grundval av min förståelse av Illeris beskrivningar för desamma. Intervjumaterialet analyseras med avseende på aspekterna makt, nätverk och rum för lärande som en avgränsning av Illeris läroteoretiska spänningsfält med noderna kognition, psykodynamik och samhällelighet. Analysen innebär en fragmentering av intervjumaterialet med avseende på fenomenografisk ansats som metod.

Citaten som valts är avsedda som exempel och inte för att ge uttryck för individers olikhet utan som uttryck för hela gruppen. Citaten är dock uttalande gjorda vid ett specifikt tillfälle av en individ med individuella erfarenheter men beroende av sin samhörighet med gruppen. Därmed avspeglar citaten tidsbundna drag och individbaserade erfarenheter som är valda för att tydliggöra variationen inom gruppen och samtidigt ge en helhetsbild av gruppen. Citaten är utvalda av mig och är att se som min förståelse av materialet. Fördelningen av citat grundad på de olika informanternas uttalande är slumpmässig, men visade sig i efterhand vara relativt jämnt fördelat bland informanterna. Citaten kompletteras med symbolerna ♣♦♥♠ vilka representerar informanterna. Vid citaten används siffror för ge möjlighet till återkopplingar mellan analys och tolkning. Symbolerna har inget egenvärde i studien och siffrorna återger endast en numrering ifråga om var i analysen de förekommer.

Analysen utgår från intervjumaterial men bygger också på samtalsanteckningar från telefonsamtal med företagets uppdragsgivare och myndigheter samt informationsmaterial från företagets, uppdragsgivares och myndigheternas hemsidor. Beskrivningen av arbetsmiljön, organisationens uppbyggnad och det fysiska rummet skiljer sig i detta avseende då dessa beskrivningar grundar sig främst på företagets hemsida samt visuella observationer och till en mindre del direkt på intervjumaterialet.

³⁸ Med Illeris modell utgår jag från Illeris, 2001, s 226, figur 12.5 Positioner i det läroteoretiska spänningsfältet. Vidare till hur han i boken, Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx, utvecklat denna modell. I denna uppsats kommer jag i fortsättningen endast att referera till Illeris modell i löptexten för denna hänvisning. Se vidare Figur 2 detta dokument

Presentationen av analysen börjar i ett brett samhällsligt perspektiv för att ge läsaren en inblick i den kontext som utgör arbetssituation i de studerades läroprocesser. Organisationens uppbyggnad och officiella presentation beskrivs. Därefter analyseras intervjumaterialet beträffande aspekterna rum för lärande, nätverk och maktförhållande avseende läroprocesser inom konsultgruppen i den aktuella kontexten. Med kontext avses konsulternas placering i definierade men inte fast strukturerade nätverk för arbetsprojekt avseende miljökonsekvensanalys.

2.2.2.4. Tillvägagångssätt för tolkningen

Tolkningen avser att knyta det empiriska materialet till den teoretiska referensram som utvecklats i studien.

Den teoretiska tolkningsramen för det studerade fenomenet³⁹ är Illeris läroteoretiska spänningsfält definierat genom positionerna kognition, psykodynamik och samhällslighet. Studien är ett exempel ur arbetslivet och utgår från uppdragstagarnas (konsulternas) situation som grupp. Fenomenet läroprocess avgränsas genom tolkningen, vilken omfattas av hur aspekterna makt, nätverk och rum för lärande i analysen uppfattats ha erfärits av gruppen uppdragstagare i den aktuella kontexten.

2.2.2.5. Precisering/avgränsning

Studien rymmer endast några få av många möjliga tolkningsvariationer. De tolkningsvariationer som jag valt att återge i studien får ses som ett axplock och avser att avgränsa studien men inte begränsa läsarens tolkningsmöjlighet. Min avsikt är att analysera och tolka möjligheterna för läroprocesser inte huruvida eller om något lärande verkligen sker. Det är därför inte min avsikt att tolka vilken kunskap eller vilket lärande som har ett värde. Min avsikt är att tolka vilka olika varianter av läroprocesser som möjligen kan ske bland uppdragstagarna och vad i interaktionen som påverkar dessa avseende de valda aspekterna.

3. Teoretisk referensram i studien

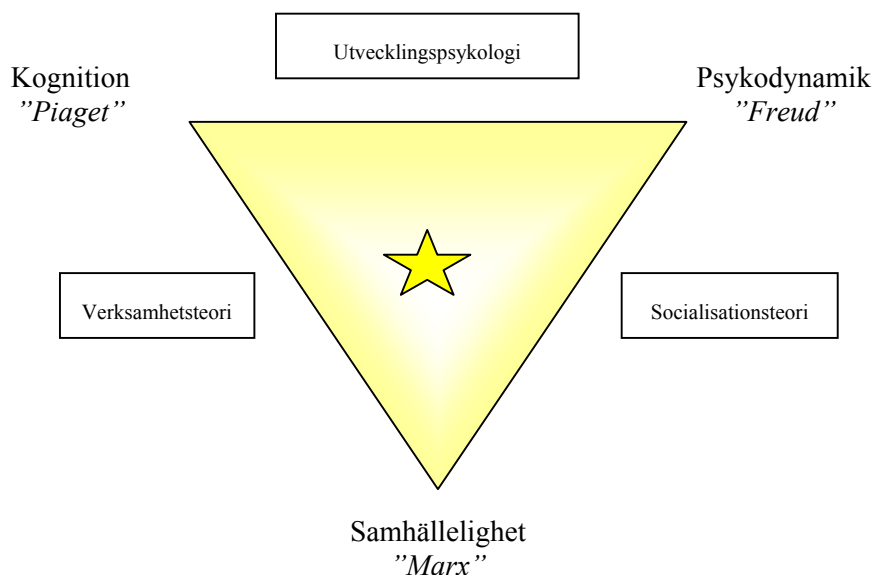
I detta kapitel beskriver jag den teoretiska referensram som jag bygger min studie på. Först beskriver jag hur jag uppfattat Knud Illeris resonemang i boken, Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx. Därefter beskrivs den teoretiska underbyggnad som används i studien för aspekterna ”makt”, ”nätverk” och ”rum för lärande”.

³⁹ Möjliga läroprocesser vilka kan ske inom gruppen informanter då de inom sin yrkesroll som miljökonsulter som grupp befinner sig som nod i definierade men inte fast strukturerade nätverk med uppdragsgivare och uppdragens resultatmottagare.

3.1. En modell av ett läroteoretiskt spänningsfält efter Knud Illeris

Knud Illeris har skapat en modell av ett triangulärt läroteoretiskt spänningsfält vilket jag valt som teoretisk referensram för tolkningen av det empiriska materialet avseende läroprocesser. All text under denna rubrik är refererad till Illeris bok, ”Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx” från 2001 om inget annat anges. I följande citat ges läsaren en möjlig inblick i vad Illeris behandlar avseende lärande.

”Lärande handlar således i sista hand om processer som utgör en förmedling mellan människan som en biologisk-genetiskt utvecklad varelse och de av människorna utvecklade samhällsstrukturerna. I lärandet utvecklas de kunskaper, de känslor och den socialitet som utgör en väsentlig del av samhällets förutsättningar och råmaterial. Men samhällsförhållandena utvecklar sig till självständiga strukturer och får karaktären av givna ramar, som i sin tur utgör betingelserna för de kunskaper, de känslor och den socialitet som kan komma till uttryck.”⁴⁰

Figur 2: Positioner i det läroteoretiska spänningsfältet ⁴¹, stjärnan i figurens centrum symboliserar tyngdpunkten för lärande (här befinner sig konsulterna d v s de lärande i sin läroprocess)

Modellen för det läroteoretiska spänningsfältet rymmer de tre positionerna kognition, psykodynamik och samhällelighet⁴². Grundvalen i modellen kan ses utvecklad i två steg. Steg ett har sin utgångspunkt i de assimilativa och de ackommodativa processerna vilka bygger på arten människas biologisk-genetiska utveckling integrerat med den enskilda människans konstruktion av sig själv som subjekt (samhällsvarelse). Steg två kan ses som en förening mellan dessa psykiska processer och de sociala samspelsprocesserna, vilka utvecklas i förhållandet mellan individen och dess omgivning. I denna interaktion bestäms de sociala processerna av förankringen i det aktuella samhället och avgränsas för det utvecklade subjektet av ramar som är satta inom de rådande samhällsstrukturerna. Illeris modell är utvecklad i egenskap av ett integrerat samspel

⁴⁰ Illeris, 2001, s 228

⁴¹ Efter Illeris, 2001, figur 12.5 s 226

⁴² Figur 2, s 11

mellan konstruktivismen och socialkonstruktivismen för processen lärande. ”Människans” vilja att lära utgör en integrerad del av hennes livsutvecklingspotential och är i grunden positiv men kan redan under förskoleåldern aktivera en motståndspotential som skapar hinder i livsutvecklingen. Positionerna kognition, psykodynamik och samhällighet i det läroretiska spänningsfältet definierar olika tolkningar av möjligt lärande och möjliga läroprocesser. Dessa läroretiska positioner beskrivs under de följande rubrikerna: kognition, psykodynamik och samhällighet.

3.1.1. Kognition

De kognitiva läroprocesserna får i Illeris bok sin utgångspunkt i Piagets teorier om lärandet sedd som en jämviktsprocess och utvecklas med hjälp av Nissen⁴³, Kolb⁴⁴ och Schöns⁴⁵ teorier. Denna jämviktsprocess utgår från den aktiva anpassningsprocessen (adaption) där individen söker jämvikt i samspelet mellan att anpassa sig till omgivningen och att anpassa omgivningen till sig.⁴⁶ Detta innebär att förståelse för processen är det centrala och att lärande innebär interaktion mellan konstruktion och rekonstruktion inom individen. Illeris tydliggör hur Piagets teorier använts som utgångspunkt för de kognitiva läroprocesserna i följande citat.

”... styrka hos Piaget, ..., är den konstruktivistiska uppfattningen. Den innebär att människan genom lärande och kunskap själv konstruerar sin förståelse av omvärlden.”⁴⁷

Omgivningens införlivning av individ sedd som en läroprocess sker genom assimilation och innebär att individen infogar intryck från omgivningen i de för individen rådande psykiska strukturerna eller scheman. Det vill säga ur omvärldens synvinkel har individen anpassat sig till omgivningen med utgångspunkt i möjligheter grundade på individens tidigare erfarenheter. Assimilering baseras på ett additivt lärande vilket innebär att i redan befintliga kognitiva scheman eller kunskapsstrukturer sker utbyggnader eller kompletteringar. Detta förutsätter alltid att en viss grundkunskap finns hos individen.⁴⁸

Ackommodation som läroprocess sker genom individens anpassning till omgivningen och är en nedbrytande eller omstrukturerande process. Processen startar när omgivningens påverkan på individen inte längre kan appliceras i de redan existerande kognitiva scheman och innebär ett överskridande av dessa scheman eller psykiska strukturer⁴⁹. Tre förutsättningar definieras för ackommodations lärande; (1) grundkunskaper finns som redan uppbyggda relevanta strukturer, (2) individen måste ha ett behov eller intresse för att mobilisera energi till en rekonstruktion, (3)

⁴³ Illeris, 2001 referenser till Nissen, Thomas (1970). *Indlæring og pædagogik*; Munksgaard, Köpenhamn:

⁴⁴ Illeris, 2001, referenser till Kolb, David (1984). *Experiential Learning*; Prentice Hall, Englewood Cliffs

⁴⁵ Illeris, 2001, referenser till Schön, Donald (1983), *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books. Svensk översättning: *Reflektion och praktik i läraryrket*, red: Christer Brusling och Göran Strömquist, Studentlitteratur I Lund, 1996

⁴⁶ Illeris, 2001, s 27

⁴⁷ Illeris, 2001, s 26

⁴⁸ Illeris, 2001, s 27

⁴⁹ Illeris, 2001, s 28

trygghetsfaktorn måste vara tillfredställd så att individen ”vågar” släppa det redan etablerade och välkända⁵⁰.

Ackommodation kan vidare ses som metalärande vilket innebär ett överskridande och utvecklar en helhetsförståelse på en överordnad nivå. Metalärande kan utvecklas som reflektioner inom ett bearbetningsförlopp av krisartad karaktär eller som kortvariga dramatiska processer.⁵¹

Kunskapen är till sin natur inte grundlagd i vad som kan anses vara rätt eller fel utan bygger på en tillägnelseprocess som är både individuell och ett samspel.

Utgångspunkten ligger i vad individen känner till och anser vara väsentligt, oavsett om det gäller upplevelser, observationer, kunskap, förståelse, antaganden eller problem.⁵²

Den inhämtade kunskapen kan ses som konvergent eller divergent. Med konvergent kunskap avses kunskap utvecklad genom att individen koncentrerar sig på en viss output utifrån en given input, slutledningen eller deduktion⁵³. Med divergent kunskap avses mångfasetterad, mångtydig kunskap vilket individen utvecklar utifrån samma input och som brukar definieras som kreativitet⁵⁴.

3.1.2. Psykodynamik

Motivationen för lärande baseras i dynamiken genom känslomässiga mönster i livsutvecklingen som generellt beskrivs som livsdriften, begäret eller strävan efter att ”förena och förbinda”, det konstruktiva och dödsdriften, det restriktiva eller offensiva. Detta ger en livsutvecklingspotential och en motståndspotential. Utgångspunkterna för dessa känslomässiga mönster bygger på en rad förutsättningar vilka kan betecknas som kvalifikationer, och tar sig i uttryck i intellektuella, perceptuella, självbehärskande samt sociala motivationer. Dessa kvalifikationer kan således sägas utgå från det ”egna självet” och utvecklas genom reflexivitet d v s ackommodation. De utvecklas genom interpersonella kommunikativa processer (en inre dialog eller spegling) och innebär personlighetsutveckling. Reflexivitet utvecklas genom dialog med omgivningen. Det sammanfattande begreppet för personlighetsutveckling och reflexivitet är biograficitet. Biograficitet kan ses som upplevelsen och tolkningen av det sätt varpå individen väljer att leva sitt liv.

Lärande är en mångtydig verksamhet - en process, vilket sker, då något nytt förbinds med det som redan finns och det som redan finns inte är detsamma för alla. För att lärande ska ske krävs empati, dialog och tolerans mellan individen och omgivningen. Det finns en rad orsaker till att lärande inte sker eller blir ”felaktigt”; beroende av förförståelse, icke-beaktande och avvisande⁵⁵. Icke-lärande ur aspekten förförståelse avses då människor anser sig ha förståelse av något. De kan därför låta möjligheten att

⁵⁰ Illeris, 2001, s 34 (se Nissen, 1970)

⁵¹ Illeris, 2001, s 43-56

⁵² Illeris, 2001

⁵³ Illeris, 2001, s 39, jämför med Probst & Büchel, 1997, s 33 referens till Argyris & Schöns teorier om single loop learning Probst & Büchel, 1997, s 33

⁵⁴ Illeris, 2001, s 39, jämför med Probst & Büchel, 1997, s 34 referens till Argyris & Schöns teorier om double loop learning

⁵⁵ Jämför med Jarvis, 1992 och Ellström, 1992 och deras diskussioner kring icke-lärande och felaktigt lärande.

lära gå dem förbi till följd av att de inte lägger märker till möjligheten att lära. Icke-beaktande innebär att läromöjligheter registreras, men att ingen hänsyn tas till dem på grund av rädsla, stress m m. Avvisande eller "rejection" är ett medvetet och aktivt val att inte lära sig något nytt i en viss situation. Allt motstånd till lärande är inte negativt, om det t ex leder till att utveckla alternativ kunskap till det som upplevs som oacceptabelt (dessa strategier går dock sällan att utveckla annat än inom institutionell utbildning). Motstånd kan också vara både positivt och negativt, medan försvar, blockering och förvrängning ur lärosynpunkt endast ger upphov till ett avvisande av kunskap. Försvar kan exemplifieras med bortträngning, regression, projektion, isolering, nivellering, m m. Avvisning eller blockering kan i sämsta fall utvecklas till fobier. Förvrängningar (distorting assimilation) avser kunskap, som grundar sig på fördomar och myter.⁵⁶

3.1.3. Samhällelighet

Det moderna samhället kan betecknas som mängder av rum eller sfärer, vilka styrs av olika referensramar som bygger på normer och värderingar utifrån kontext och tidsrymd. Lärosituationen utvecklas i sociala rum och kan ses som varande vardagslärande, praxislärande eller mästarlärande.

Vardagslärande är en av dess sfärer eller rum vilket definieras i följande citat:

"Vardagslärande...är det lärande som sker på ett informellt och till synes godtyckligt sätt i vardagslivet när man rör sig mellan tillvarons olika rum utan att man medvetet strävar efter att lära sig något men ändå är fullt upptagen av att få det hela att fungera och själv hänga med."⁵⁷

Vardagslärande symboliserar tids- och rumsbundenheten i läroprocesserna. Samhällets tidsbundenhet tvingar varje samhällsmedlem till att införliva ett starkt inre tvång, för att vardagen ska fungera vilka i egenskap av psykiska teman betecknas med begrepp som tema-horisont-scheman. Vardagslärande är informellt lärande (icke undervisningsbundet) och definieras ofta som tyst kunskap. Vardagsmedvetandet fungerar som en generaliserande försvarsmekanism med både positiva och negativa sidor och med både defensiva och offensiva drag. Det positiva ligger i att samhällsmedlemmen ges ramar eller prioriteringsstrukturer. Det negativa är om dessa ramar grundar sig på t ex fördomar eller myter och därför skapar en snedvridning av lärandet. Dessa ramar och strukturer är grundläggande för bevarandet av självkänsla och identitet men måste samtidigt överbryggas, för att ett lärande ska kunna vara utvecklande på personligt och kunskapsmässigt plan.

Samspel på grundnivå utvecklas genom imitation, där den lärande försöker göra likadant som en annan person, och där denne fungerar som mall. På en högre nivå utgår samspel från deltagande, där lärande ingår i en gemensam målinriktad aktivitet, en praxisgemenskap. I en praxisgemenskap har individen en erkänd position och därmed också medinflytande. Praxislärande innebär, att individen lär sig genom att delta i ett praxiskollektiv, där alla parter är inställda på att de inte vet vad som gäller men successivt lär sig hur kollektivet fungerar. Mästarlärande är bundet till auktoriteter på ett område, där den lärande imiterar, härmar auktoriteten för att successivt utveckla den egna färdigheten. Protosymboler skapas för lärande och sker i sammanhanget som en

⁵⁶ Illeris, 2001, s 57-97

⁵⁷ Illeris, 2001, s 166

internaliseringsprocess, genom språkligt symboliska former inom det medvetna skiktet och sinnligt symboliska former inom det omedvetna skiktet. Socialt lärande utvecklas inom deltagarstyrda system ("participatory systems") och verkar i ett spänningsfält mellan kreativitet, makt och ansvar. Detta sociala ansvar ställer implicit krav på individen att lära sig det sociala samspelets etiska värderingar. Detta utgår från ett utåtriktat samhällsansvar, som är nödvändigt för en rad lokala och globala sammanhang. Med samhällsansvar avses deltagande inom målinriktade grupprojeckt, vidare rent personligt ansvar för det egna handlandet och det egna livet. För individen innebär socialiseringsprocessen mängder av motsägelser och dubbeltydigheter. Detta ger upphov till grundläggande motsättning d v s ambivalens, vilket kan betecknas som ambivalenstolerans och ambivalensförsvar. I praxis innebär detta att en fasförskjutning sker mellan normer och regler i samhället och den reella verkligheten, då en realitetsprövning görs. Dessa motsättningsförhållande kan ses som definitioner av individers möjliga maktpositionering i samhället. Samhällsutformningen för det sociala lärandet bygger på kontinuitet och samspel. Detta lärande grundar sig i ett dialektiskt förhållningssätt gentemot både kunskap och samhällsstrukturen.⁵⁸ Lärosituationen, vilken definieras som rum där lärande försiggår, påverkar alltid läroresultatet och lärandet karaktäriseras som "situerat lärande". Detta lärande påverkas alltid av vad som sker i de "andra rummen".⁵⁹

3.1.4. De läroteoretiska positionerna förhållande till arbetslivet i praktiken

De läroteoretiska positionernas förhållande till individen i arbetslivet kan i praktiken ses på följande sätt. Subjektivitetens^{xi} internaliserande^{xii} strukturer av interaktionsformer är en kombination av de inre psykiska processerna (internaliseringen) och samspelesprocesserna (interaktionen mellan subjektet och individer i subjektets omvärld), som utspelas under läroprocesserna. Spänningsfältet mellan positionerna kognition, psykodynamik och samhällslighet för läroprocessen kan definieras som en dragkamp mellan olika maktfaktorer eller auktoriteter inom en specifik kontext. Denna kontext definieras eller begränsas av aspekter formade av en arbetsuppgift eller ett specifikt uppdrag. Till uppdraget måste uppdragstagaren, utföraren, förhålla sig samt definiera och lära sig för att anpassa sig till situationen. Detta är förutsättningar för att uppdraget skall lyckas samt för att uppdragstagaren ska kvalificeras till nya uppdrag. Erfarande gäller både social och teknisk kunskap. Detta spänningsfält uppstår alltid då ett arbete ska utföras, men läroprocesserna blir mer inflytelserika ju självständigare en arbetsuppgift är. Därmed ökar även kraven på utföraren. Detta kan ur lärandesynpunkt sättas som ett förhållande mellan struktur och process. Den enskilde individens anpassnings- och lärosituation hamnar i fokus i förhållande till både organisationen, yttre och inre nätverk samt det samhälle, som individen inkluderas i alternativt exkluderas från⁶⁰.

⁵⁸ Illeris, 2001, s 106-146 och 166-172

⁵⁹ Illeris, s 163-190

⁶⁰ Probst & Büchel, 1997, s 60 samt jämför detta med Illeris, 2001

3.2. Aspekterna makt, nätverk och rum för lärande

Illeris modell ger en tydlig bild av läroprocessen med betoning på process. Utgångspunkten för läroprocessen är, att individen är unik ur både genetisk och miljömässig synvinkel. Vidare placerar Illeris individens läroprocess i ett sammanhang, där individen upplever sig själv som individ men dock inte som avskild från omgivningen utan i relation till andra individer och miljön. Slutligen bearbetar Illeris dessa förutsättningar för individens lärande gentemot det samhälle, som individen befinner sig i, m a o gentemot det värde individens erfarenhet av kunskap har i den tidsperiod och i den normvärld, där individen är verksam. Illeris har koncentrerat sig på vad som händer i en läroprocess men också varför det händer.

Läroprocessen satt i ett teoretiskt och praktiskt perspektiv kommer i denna studie att definiera maktförhållanden i nätverk med hjälp av rum för lärande. Detta skapar underlag för beskrivningsvariationer av begreppen makt, nätverk och rum för lärande satta i ett teoretiskt perspektiv och för det empiriska materialet ett praktiskt perspektiv.

För att kritiskt förhålla mig till Illeris konstruktivistiska^{xiii} modell använder jag mig av Flood och Romms strukturalistiska^{xiv} tolkning av läroprocessen, där fokus läggs på hur kunskap bildas i en läroprocess, m a o vad kunskap är och varför detta ses som kunskap i läroprocessen⁶¹. De utvecklar ur managementsynpunkt ett förhållningssätt gentemot läroprocessen och lärande som ”single, double och triple loop learning”, vilket de tydliggör genom tre sätt att ställa frågan gentemot kunskapen: (1) Gör vi saker på rätt sätt?, (2) Gör vi rätt saker?, (3) Stöds riktigheten i kunskapen av makten eller vice versa⁶². Detta förhållningssätt gentemot läroprocessens essens, kunskap, skapar ett kritiskt förhållningssätt gentemot Illeris modell, vilket jag avser att ta upp i den avslutande diskussionen

3.2.1. Makt

Aspekten makt avgränsar studiens läroperspektiv, då det i samhället och arbetslivet definierar vilka som ges handlingsutrymme att bestämma vilken kunskap som är giltig i samhället samt vem som ges validitet att definiera den⁶³. Vidare speglar maktaspekten hur olika aktörer positionerar sig i samhället och i förhållande till varandra. Slutligen talar maktaspekten om hur maktstrukturer definieras och makt konstrueras.

Makt handlar ofta om ledarskap, om möjligheten och förmågan att styra (leda) och fördela arbete inom en organisation. Det beskrivs som formella och informella ledaregenskaper. Inom ett nätverk handlar makt sällan specifikt om ”en ledare” och dess egenskaper utan om förmågan hos deltagarna att vara delaktiga genom samverkan, där var och en står i beroendeställning till de andra deltagarna i nätverket⁶⁴. Vidare är det viktigt att påpeka, att deltagarna i ett nätverk sällan eller aldrig deltar på ”lika” villkor oberoende om deltagandet i nätverksstrukturen är ”tvingande” eller självvalt⁶⁵.

⁶¹ Flood & Romm, 1996

⁶² Flood & Romm, 1996, s 226

⁶³ Jämför med Clausen & Kamp, 2001, diskussion om maktaspektens betydelse för lärande i arbetslivet

⁶⁴ Castells, 2001; Probst & Büchel, 1997

⁶⁵ Alvesson, 2001

Makt kan också definieras på en mer abstrakt nivå, eftersom makten kan anses sakna essens, syntes, och därför inte kan låta sig mätas utan endast existerar i relationer, och när den uttrycks i handling⁶⁶. Makten som beroende av relationer, där de uttrycks som handlingar, kan exemplifieras genom att de, som har makten i samhället, skapar hinder för andra och gör det möjligt för några få individer att kommunicera och bli synliggjorda. Det är med andra ord dessa individer som blir behöriga i samhället. Makt och legitimitet går hand i hand.⁶⁷ I Haraways studie ”Det beskjedne vitnet”⁶⁸ behandlas vem eller vad, som ges legitimitet att definiera vetenskapliga teorier, samt betydelsen av vem, som ges denna legitimitet, och hur detta kan avspeglas i vetenskapsteorin ur ett genusperspektiv. Resonemanget i följande citat ger exempel på hur makt kan projiceras i praktiken.

”Troverdigheten ble styrket hvis vitnesbyrdet skjedde offentlig, kollektivt. En handling ble regnet som offentlig kun hvis den foregjikk på et sted som semiotisk sett ble akseptert som et offentlig sted. ett offentlig rom med begrenset adgang.”⁶⁸

Citatet ovan ger en inblick i hur handlingsutrymme avgränsas rumsligt för individer i en social kontext. Två maktklasser kan definieras för ledarskapet - dels positionsmakt, dels personlig makt⁶⁹. Positionsmakten är en organisationsstrukturell maktklass och bestäms genom den plats i organisationshierarkin som personen innehar. Den personliga makten beror av hur omgivningen bedömer värdet av personliga egenskaper i främst speciella situationer men ibland också i situationer då det gäller förmågan att påverka makthierarkier oberoende av positionsmakt. Situationer som avses är då speciella egenskaper, färdigheter eller kunskaper, som anses viktiga. Dessa är viktiga för att nå mål i projekt eller teamarbete, men också för att skapa trygghet och harmoni vid kris⁷⁰. Förändringar innebär ofta en rädsla för det okända, och då är ledarskapet av stor betydelse för utfallet i förändringsarbeten. Alla vet vad de har, men ingen vet vad förändringen kommer att innebära. I detta sammanhang är förståelsen och utövandet av ”etiskt ledarskap”⁷¹ grundläggande. Etiskt ledarskap ger möjligheten att utforma riktlinjerna för hur kulturen utvecklas både i samhället och inom organisationer⁷². Citatet nedan beskriver förmågan att påverka andra individer genom att överföra etiska värderingar mellan människor, och vilken betydelse etiska värderingar har för makten och ledarskapet i samhället eller organisationen ifråga.

”Influence is the essence of leadership, and powerful leaders can have a substantial impact on the lives of followers and the fate of an organization.”⁷³

⁶⁶ Foucault, 1980

⁶⁷ Haraway, 2001, Traweek, 2001

⁶⁸ Haraway, 2001, s 192

⁶⁹ Yukl, 2001; Flood & Romm, 1996, s 65-75, 165-166, 168, 232, diskuterar de ledarskapet utifrån strukturalism som ”the power of” och utifrån process, action, praxis som ” the power over”

⁷⁰ Yukl, 2001, främst kap 10

⁷¹ Yukl, 2001, främst kap 14; Alvesson, 2001 kap 5, använder begreppet ”Socialintegrativt ledarskap”, på ett liknande sätt men tydliggör också ledarskapets gränser eller yttre ramar; Flood & Romm, 1997, s 232

⁷² Yukl, 2001; Alvesson, 2001; Alvesson, 2002

⁷³ Yukl, 2001, s 401

Formandet av ledarskapets maktposition utvecklas som en syntes mellan individen och gruppen. Makt utformas som en interaktion beroende av dominans, kultur samt social konstruktion av verkligheten⁷⁴. De etiska värderingarna utgör ramarna för handlingsmönster och sociala relationer, vilka återspeglar en organisations stabilitet. Ur maktsynpunkt handlar det i organisationer om förhållandet mellan ”oss” och maskinerna, mellan människor och icke-människor, mellan subjekten och objekten⁷⁵. Vem som har möjligheten att bli subjekt i makthierarkierna beror på en rad faktorer, vilka bl a definieras som positionsmakt och personlig makt och utvecklas inom relations- och tidsbundna kontexter. I dessa kontexter anger normerna och reglerna för strukturen vad som avses vara giltigt inom dessa kulturer, något som utgör basen i rankingssystemen⁷⁶. Distinktionen mellan män och kvinnor liksom arbetare och tjänstemän definieras genom dessa kulturbundna socialt konstruerade relationer⁷⁷.

Reproduktionen av kulturer drivs av behovet av gemenskap och styrs av dialektiken mellan vi och de⁷⁸. Gemenskap utvecklas och bestäms av exempelvis mål, språket, kunskap, erfarenhet och traditioner⁷⁹. Ur lärosynvinkel är maktaspekten viktig för vilka läroprocesser som möjliggörs liksom vilken kunskap som får utrymme att utvecklas.

3.2.2. Nätverk

Maktstrukturerna i samhället påverkar lärosituationen för individen. I denna studie begränsas det kontextuella handlingsutrymmet genom avgränsningar gjorda med avseende på vem som studeras och i vilka relationer. De som är i fokus för studien är en grupp konsulter vilkas interaktion med andra grupper av individer, som samverkar under en arbetsprocess, utvecklar ett nätverkssamarbete. I denna studie utvecklas nätverken mellan definierade grupper inom arbetsprojekt rörande miljökonsekvensanalyser.

Nätverk byggs upp till följd av gemensamhetsfaktorer som t ex intressen, traditioner och kommunikationsplattformar⁸⁰. Ett nätverk bildas och definieras därmed genom dessa gemenskapsfaktorer, vilket följande citat avser att avspegla.

”Ett nätverk är ett antal förenade noder. Vad dessa noder är beror på vilken slags nätverk vi talar om.”⁸¹

Dessa gemenskapsfaktorer utvecklas både inom och mellan organisationer och definieras genom formella eller informella relationer. Nätverk kan således vara formella och gemenskapen styrs då genom avtal eller grundar sig i andra juridiska formalia som

⁷⁴ Flood & Romm, 1996; Leig Star, 2001; Yukl, 2001; Alvesson, 2002

⁷⁵ Alvesson, 2002; Leig Star, 2001; Haraway, 2001

⁷⁶ Haraway, 2001; Yukl, 2001; Alvesson, 2002

⁷⁷ Haraway, 2001; Leig Star, 2001; Yukl, 2001

⁷⁸ Yuval-Davis, 1997; Säljö, Schoulz & Wyndhamn, 1999; Shierup, 2003 m fl

⁷⁹ Yuval-Davis, 1997; Carlgren, 1999, Drejer, 2000; Alvesson, 2001; Hackett, 2001; Reyes los & Molina, 2003

⁸⁰ Fiske, 1990; Flood & Romm, 1996; Abrahamsson, 2000; Alvesson, 2001; Castells, 2001; Karlsson, 2004

⁸¹ Karlsson, 2004, s 79

lagar och förordningar⁸². De formella nätverken binds samman genom en tydlig struktur, vilken kan vara tillfällig eller kontinuerlig beroende på avtalsform och bindningstid. Informella nätverk eller sociala nätverk kan existera både utom och inom de formella nätverken. Relationerna är ofta tydliggjorda på individnivå och styrs av gruppidentifikationer⁸³. Oberoende formen för nätverken avspeglas i nätverken de medverkandes behov samt interaktionen av hur maktrelationerna konstrueras och rekonstrueras inom nätverken. Maktrelationerna är i sin tur beroende på vilka kontaktytor och andra kommunikationsformer, som utvecklas inom nätverket⁸⁴. I ett samhälle, där förändringarna sker allt snabbare genom förbättrad teknik för kommunikation, blir nätverk sociala "skyddsnet" för en hållbar utveckling⁸⁵. Nätverket utgör en trygghet och en förankring i gemenskapen i förhållande till de andra/det övriga samhället. Inom dessa nätverk utvecklas gemenskap genom kultur, språk och tradition samt binds samman av den ömsesidiga nyttan trots att den sällan är "jämbördig"⁸⁶. Ur lärosynvinkel utgör nätverk gränser och möjligheter inom vilka läroprocesser gynnas och/eller missgynnas för deltagarna genom sociala relationer.

3.2.3. Rum för lärande

Nätverken i denna studie utgör studiens kontextuella gränser för vilka läroprocesser, som kommer att studeras. Dessa kontextuella gränser för läroprocesserna kan avspeglas i rum för lärande, vilka jag här nedan avser att redogöra för som en interaktion mellan Illeris rum för lärande och Lefebvres rumsbegrepp.

Rum för lärande är det psykosociala rum, där det individuella lärandet sker⁸⁷ och kan i ett praktiskt perspektiv hänföras till det fysiska rummet som t ex arbetsmiljön där lärande sker⁸⁸. För helhetsbilden av lärandet måste rumsbegreppet synliggöras ur olika infallsvinklar. Rumsbegreppet får därför inte begränsas av tankarna på statiska tillstånd utan utvecklas genom att betrakta världen som både konkret och dynamisk. I citatet nedan åskådliggörs en variant av rumsbegreppets koppling mellan fenomen och kontext, där ramarna för rummet symboliseras.

"Att konkretisera betyder att uppmärksamma kontexten och dess konsekvenser, det vill säga fenomenets lokalisering i tiden och rummet, dess temporala och spatiala relationer."⁸⁹

Exemplifieringen ovan konkretiserar rumsbegreppet och den procedur, som beskriver ett avstamp i verkligheten på både individ och organisationsnivå. Det avgörande steget är att föreställningsmässigt och/eller kunskapsmässigt fånga

⁸² EG-rätten och Svensk lagstiftning: t ex avtalsrätten samt miljöbalken och fastställandet av hur myndighetsutövningen ska utformas i Sverige.

⁸³ Wennerås & Wold, 1997; Flood & Romm, 1996; Abrahamsson, 2000

⁸⁴ Hogg & Terry, 2001; Tyler, 2001; Hogg, 2001

⁸⁵ Castells, 2001; Fadeeva, 2003; Karlsson, 2004, m fl

⁸⁶ Wennerås & Wold, 1997; Carlgren, 1999; Castells, 2001; Alvesson, 2001; Fadeeva, 2003; Karlsson, 2004; m fl

⁸⁷ Illeris, 2001

⁸⁸ Carlgren, 1999 m fl

⁸⁹ Franzén, 2004 s 51

samhälleligheter med dess rumsliga och tidsmässiga egenskaper⁹⁰. Sambandet mellan fenomenet, som studeras (läroprocesser), kontexten, som avgränsas genom maktpositioner i samhället och i de nätverk, som studeras, och fokuseringen på gruppen konsulter ger en konkretisering av rumsbegreppet. Konsultgruppen skapar den gemensamma enhet vilken är central som nätverksnod. Det är inom denna enhet som de studerade individernas läroprocesser sker. Sambandet mellan individ och samhälle symboliseras i nedanstående citat av Lefebvre, där just inre och yttre handlingsutrymme gestaltas.

”Space – my space – is not the context of which I constitute the textuality: instead it is first of all my body, and then it is my body’s counterpart or “other”, its mirror-image or shadow: it is the shifting intersection between that which touches, penetrates, threatens or benefits my body on the one hand, and all other bodies on the other hand.”⁹¹

Citatet av Lefebvre åskådliggör att individen är i centrum för påverkan och interaktion inom olika kontextuella sammanhang⁹². Lefebvres sätt att åskådliggöra påverkan och interaktion väljer jag att tolka för hur Illeris läroteoretiska spänningsfält speglar läroprocesserna i rum för lärande avseende positionerna kognition, psykodynamik och samhällelighet⁹³. Rummet ges av Lefebvre en begreppslig – och dialektisk – triad. Det sociala rummet kan förstås genom tre storheter och det sätt på vilket dessa skär varandra. Triaden består av följande rumsliga storheter, eller element: (1) Rumsliga praktiker, (2) Rummets representationer, (3) Representationernas rum⁹⁴. Användarnas eller praktikernas förhållande till rummet är vad som uppfattas som det sedda, uppfattade rummets gränser, öppningar och anvisningar. Rummets representationer bygger på föreställningar om ideologi och kunskap samt beskriver skillnaden mellan erfarenheter och visioner. Spänningen mellan erfarenheter och förväntningar blir tydliga, när framtidshorisonten öppnas med utforskade fält och de tidigare erfarenheterna ses som mindre värda. Representationernas rum är det levda rummet, det konkreta faktiska rummet och vad detta rum betyder för människorna som befinner sig i det eller stängs ute.⁹⁵

Rummet bidrar till utvecklingen av den sociala identiteten inom organisationerna eller nätverken⁹⁶. Den sociala identiteten styrs av individens roll i mellangruppsliga relationer och identifikationer, vilka definieras av strukturella ramar och kulturella värden⁹⁷. Ur lärosynvinkel tydliggör rumsbegreppet gränserna och möjligheterna inom vilka möjliga läroprocesserna utvecklas eller begränsas avseende miljö.

⁹⁰ Illeris, 2001, Franzén, 2004

⁹¹ Lefebvre, 1991, s 184

⁹² Lefebvre, 1991

⁹³ Illeris, 2001

⁹⁴ Lefebvre, 1991, s 33, 38-46

⁹⁵ Franzén, 2004, s 54-56

⁹⁶ Tyler, 2001; Hogg, 2001

⁹⁷ Lefebvre, 1991; Probst & Büchel, 1997 (s 35ff); Thunborg, 1999; Terry, 2001; Alvesson, 2001; Abrahamsson & Gunnarsson, 2002

4. Analys av konsulternas lärande

Analysen av det empiriska materialet disponeras så att läsaren först ges en allmän inblick i vad slags arbetslivskontext konsulterna befinner sig i. Denna övergripande inledning följs av ett förtydligande av hur intervjumaterialet återges i analysen. Därefter presenteras översiktligt den organisation vari informanterna ingår. Intervjumaterialet analyseras avseende rum för lärande, nätverksnoder och maktförhållanden. Slutligen skildras hur arbetsprocessen behandlas som en läroprocess bland konsulterna och de övriga aktörerna i det definierade men inte fast strukturerade nätverket.

4.1. Den samhälleliga kontexten för studien

Den fysiska samhällsplaneringen och den industriella utbyggnadens utveckling i Sverige och inom EU styrs/begränsas idag av lagstiftat⁹⁸ etiskt instrument. Detta instrument kallas för miljökonsekvensanalys (MKA) och dokumenteras i miljökonsekvensbeskrivningar (MKB). Vad är ett etiskt instrument, frågar sig säkert läsaren, och då vill jag referera till en definition av etik som A. Leopold skrev 1949:

” en etik är, ekologiskt sett, en inskränkning av handlingsfriheten inom kampen för tillvaron. En etik är, filosofiskt sett, ett åtskiljande av socialt från anti-socialt uppträdande. Detta är två definitioner av samma sak. Och det har sitt upphov i att ömsesidigt beroende individer eller grupper utvecklar sätt att samarbeta. Detta kallas av ekologer för symbios. Politik och ekonomi är avancerade former av symbios där den ursprungliga fritt-fram-för alla-konkurrensen delvis ersatts av samarbetsmekanismer med etiskt innehåll Leopold, 1949”⁹⁹

Miljökonsekvensanalyserna hjälper oss att se och förstå vad de förändringar vi gör i vår närmiljö har för konsekvenser både ur ett kortsiktigt och ur ett långsiktigt perspektiv. Analysen görs för att undersöka vilka konsekvenser ett projekt har på miljön, naturen och kulturen inom ett geografiskt begränsat område. Konsekvensanalysen gäller både nu levande men även framtida generationers miljö. Undersökningsplikten utgår från en antroposofisk (människocentrerad) miljösyn. Det är svårt att upptäcka och undersöka all miljö, som ska förstås, då exempelvis ekosystemen ofta har en symbiotisk relation till varandra och kulturella värden ofta ses som självklara, därför att de är en del av de boendes vardag.

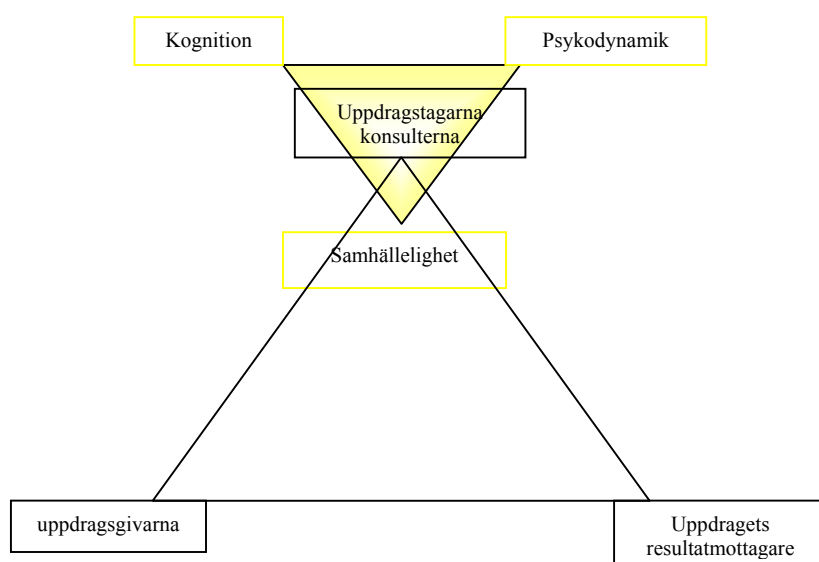
Miljökonsekvensanalyser utförs vid etablering eller expansion av verksamhet inom en rad företagsområden och vidare vid utveckling av infrastruktur som väg-, järnväg- och fibernät. Projektörerna representeras av bl a Banverket, Vägverket, Vattenfall, Sydkraft m fl samt ett stort antal större och mindre industrier. De som utför analyserna arbetar oftast på konsultföretag. Företagen utför i många fall också projekteringen och den fysiska etableringen av projekten. De som godkänner konsekvensrapporterna är i första

⁹⁸ Sveriges lagar, 2000: Miljöbalken, SFS 1998:808 samt med hänseende på Plan och bygglagen SFS 1987:10, Minerallag SFS 1991:45; Komplettering av MKB med det s k "SMB-direktivet" EG-direktivet (2001/42/EG) om bedömning av vissa planers och programs miljöpåverkan sker genom implementering i svensk lagstiftning senast den 21 juli 2004

⁹⁹ Ariansen, 1993, s 178, Citat ur boken, A Sand County Almanac, with other essays from Round River, New York: Oxford University Press, av författaren, A Leopold, 1949.

hand länsstyrelserna. För tillåtligheten av ett projekt avgör oftast länsstyrelserna och i vissa fall Bergmästaren¹⁰⁰. I avancerade projekt kan departementen lämna åsikter och regeringen har beslutsrätt. Tillåtlighet är ett tillstånd att genomföra projektet.

Tillåtlighet definierar oftast inte vilka förebyggande miljöåtgärder eller andra sanktioner, som krävs i samband med utförandet och driften av projektet. Miljökonsekvensanalysen utvecklas vidare under projektens gång, och före genomförandet specificeras åtgärder för att minska miljöpåverkan genom projektet. I vart och ett av de projekt, där en miljökonsekvensanalys ska genomföras, utvecklas en interaktion mellan tre medverkande aktörer, projektägare, konsultföretag (uppdragstagare), myndighet/er. I denna studie studeras de läroprocesser som möjliggörs eller hindras inom dessa nätverk, med utgångspunkt i uppdragstagarnas situation. Relationerna som påverkar läroprocessen avspeglas i bilden nedan. Uppdragstagarnas lärosituation är i centrum för Illeris modell och i den studerade kontexten placeras de som en av nätverkets noder.

Figur 3: En översiktsbild av konsulternas placering som nätverksnod i det definierade men inte fast strukturerade nätverket under arbetsprocessen med miljökonsekvensanalyser. Illeris modell för det läroteoretiska spänningsfältet har symboliskt placerats över noden med konsulterna för att visualisera deras kontextuella lärosituation och dess samband med möjliga läroprocesser.

4.2. Konsulternas rum för lärande

Läroprocessen satt i ett teoretiskt och praktiskt perspektiv kommer i denna studie att definiera maktförhållanden inom nätverk med hjälp av rumsbegreppet. Rum för lärande är bas i beskrivningsvariationer av begreppen makt, nätverk satta i ett praktiskt perspektiv för det empiriska materialet.

¹⁰⁰ Bergmästaren är en svensk myndighet vilken ska ge synpunkter i vissa miljökonsekvensanalysärenden

Intervjumaterialet är det grundläggande empiriska materialet varför detta material inte kommer att ges referenser i den löpande texten. I de fall då andra informationskällor används kommer dessa att anges.

Citaten kompletteras med symbolerna ♣♦♥♠ vilka representerar informanterna. Symbolerna har inget egenvärde i studien. Jag kommer att möjligaste mån, då jag använder mig av citat, låta dem ”tala för sig själv”. Siffrorna vid citaten används endast som numrering ifråga om var i analysen citatet förekommer.

4.2.1. Arbetsmiljö – rumsliga praktiker

4.2.1.1. Organisationen – uppbyggnad och strukturella kompetensförutsättningar

Under denna rubrik hänförs textens innehåll till företagets hemsida och annan offentlig företagspresentation, undantag gäller för information om informanternas specifika arbetsgrupp. Företaget är ett projekteringsorienterat konsultföretag främst inom bygg- och infrastruktursektorn. Det tillhör ett av de större företagen inom sektorn, som utför och ansvarar för utförande av miljökonsekvensbeskrivningar. Redan tidigt utvecklades inom företaget ett engagemang inom kvalitets- och miljö kvalitetsområdet, och idag deltar de med egen forskning inom dessa områden¹⁰¹.

Organisationens uppbyggnad beskrivs som platt¹⁰². Uppbyggnaden består av en VD vilken ansvarar dels för den administrativa staben, men främst för de fyra affärsområdena. Vart och ett av affärsområdena är indelade i teknikområden, vilka är representerade inom de geografiska områdena syd, nord, öst och väst. De geografiska områdena är självständiga enheter i vilka de olika teknikområdena ingår men utgör sinsemellan kunskapsnätverk.¹⁰³ På grupp och individnivå finns trots den översiktligt platta organisationen tydliga hierarkiska skiljelinjer beroende på ansvar och anställningstid mellan seniorkonsulter - mellankonsulter - juniorkonsulter.

Kompetensutveckling beskrivs som en grundläggande verksamheten, vilken utgår från synsättet att alla medarbetare i koncernen deltar i en utvecklingsprocess. Målet är att skapa koncerngemensamma strategier. Dessa strategier, där metoder och program kan utvecklas, menas stödja företagets alla ledare och medarbetare i deras dagliga arbete. Olika metoder nämns i företagets strävan mot kompetensutveckling från studiebesök, mentorskap, arbetsrotation till utbildning. Genom sponsring av industridoktorander samt genom handledning av examensarbeten hoppas företaget på att skapa kontaktytor med högskolor och universitet i landet. Dessa kontakter syftar till att få successiv tillgång till nya forskningsresultat och undersökningsmetoder. Miljö- och kvalitetspolicier finns, vilka ger intryck av förståelse och behovet av integrering mellan humanistisk kunskap och hög teknologisk kompetens i verksamheten.¹⁰⁴

Företaget var ursprungligen ett familjeföretag men stärktes successivt genom anställningar och utvidgades genom bl a fusioner med andra konsultföretag i branschen.

¹⁰¹ Med tidigt avses i detta fall 1950-tal

¹⁰² Alvesson, 2001; Abrahamsson, 2002; Jacobsen & Thorsvik, 2002

¹⁰³ Av konfidentiella skäl ritar jag inte upp organisationsbeskrivningen i detalj.

¹⁰⁴ Alla uppgifter är hämtade från företagets hemsidor

Bland de anställda är 45 % civilingenjörer eller högskoleingenjörer. Av de anställda är en tredjedel kvinnor och två tredjedelar män. Genomsnittsåldern för de anställda är 42 år, för männen 44 år och för kvinnorna 38 år.¹⁰⁵

Arbetsgruppen i vilken informanterna ingår, består i sin helhet av sju personer varav två är seniorkonsulter. Seniorkonsulterna är män och har arbetat i branschen i 30 respektive 15 år. Deras ansvarsområde innebär uppdragsansvar för alla större uppdrag, samt arbetsfördelning mellan seniorkonsulterna, kollegorna och externa experter. Inom gruppen finns dessutom två konsulter, som har uppdragsansvar för mindre och medelstora uppdrag. Mellankonsulterna är en man och en kvinna med 5 respektive 8 års erfarenhet från branschen. De två juniorkonsulterna är kvinnor och har arbetat 2-3 år i branschen. Arbetsuppgifterna innebär del i projektgrupperna, vilka utför miljökonsekvensanalyser, rapporter samt miljöutredningar av annat slag. I gruppen ingår en medarbetare som vid intervjutillfället var föräldraledig, denna konsult är en kvinna med 8 års yrkeserfarenhet utan projektansvar. Konsulterna har en bestämd placering i företagshierarkin men upplever sig som fria i sin yrkesutövning. Yrkesrollen anges ge konsulten frihet att självständigt ansvara för och utföra de arbetsuppgifter och de undersökningar, som baseras på deras miljökompetens.¹⁰⁶

4.2.1.2. Det fysiska rummet

Under denna rubrik hänförs texten i första hand till visuella observationer vid intervjutillfällena.

Företagsavdelningen, vilken deltog i undersökningen, har sitt kontor beläget i egna lokaler. Lokalen är relativt stor och innehåller förutom gemensamhetsutrymmen över hundra arbetsplatser. Arbetsplatser hyrs ut även till andra företag¹⁰⁷. Entrén är ljus och öppen och ger intryck av rymd och välkomnande. Det första mötet sker med en receptionist, vilken vid besökstillfällena varit olika kvinnor. Bakom receptionsdisken finns en vägg, som sträcker sig från entrévåningen upp till översta våningen. Som besökare finns möjlighet att slå sig ner i de soffor och fåtöljer av skinn som finns tillgängliga. I direkt anknytning till dessa finns ett soffbord och tidningsställ, där material, som presenterar företagets utbud av tjänster samt referenser och material om tidigare uppdrag, liksom beskrivningar av företagets historik och organisationsuppbyggnaden, finns tillgängliga. Ungefär mitt i byggnaden finns en trappa och i anknytning till den en hiss. Varje våningsplan har ett antal samtalsrum för möten med ingången riktad mot entréområdet. De är glasade utåt, för att solljuset ska tränga in. Invändigt är rummen klädda med ljus träpanel. Rummen, både större och mindre, är enkelt möblerade med klassiska stolar och bord¹⁰⁸. Dessa möteslokaler använder konsulterna för möten med externa gäster. Innanför dessa samtalsrum finns ett öppet kontorslandskap och ett mindre antal glasade kontorsrum. Det öppna kontorslandskapet avgränsas av avskärmare i fanerat trä mellan vilka en eller två

¹⁰⁵ Alla uppgifter är hämtade från företagets hemsidor

¹⁰⁶ Informationen kommer dels från företagets hemsida och dels från intervjumaterialet

¹⁰⁷ <http://gulasidorna.eniro.se>

¹⁰⁸ Med klassisk design avses här t ex stolar designade av Arne Jacobsen

personer sitter tillsammans och arbetar. Tre av informanterna hade tillgång till egna arbetsrum, medan en av informanterna satt i det öppna kontorslandskapet¹⁰⁹.

Konsulternas arbetsmiljö kan under arbete med miljökonsekvensanalyser vara av mycket skiftande natur. Arbetsmiljön är dels projektrelaterad dels uppdragsrelaterad. Med projektrelaterad arbetsmiljö avses det geografiskt avgränsade område över vilket miljökonsekvensanalysen görs. Dessa kan vara mycket varierande beroende på projektets art som etablering av vindkraftverk, industriverksamhet, väg, järnväg eller en kommunal översiktplanering m m¹¹⁰. Med uppdragsrelaterad arbetsmiljö avses vad som specifikt undersöks beroende på vad och var etableringen sker liksom vem det berör. Detta kan vara allt från artspecifika miljöundersökningar för skyddade, hotade arter till platsen där samråd sker¹¹¹, ^{xvi}. Samråd kan ske via massmedia men också genom informations- och kommunikationsmöten med allmänheten i någon samlingslokal. Dessutom innebär konsulternas fysiska arbetsmiljö de möteslokaler, där de träffar uppdragsgivare, samt där de möter myndigheter på olika nivåer. Till arbetsmiljöerna räknas också det virtuella rummet kopplat till kommunikation och information via Internet och telefoni. Dessa miljöer är då ofta intimt kopplade till informanternas placering på företagets kontor.¹¹²

4.2.2. Rummets representationer och representationernas rum

Under följande rubriker refererar texten till intervjumaterialet, om inget annat anges. Konsulterna beskriver under intervjuerna, hur de begränsas eller ges möjligheter i förhållande till olika uppgifter och i förhållande till övriga medverkande i olika arbetsprojekt. I deras arbetsuppgifter ligger att få ett uppdrag av en beställare. Uppdraget definieras skriftligt i samråd med konsulterna, vilka antar eller avsäger sig detsamma. Konsultens uppdragsrelaterade arbetsmiljö berikar och begränsar möjligheten till lärande, vilket citatet nedan speglar.

”Man har ju inga utredningsalternativ, men man gör ju en inventering.” (♣₁)

Uppdragen styrs dock inte enbart av vad beställaren vill undersöka utan definieras också av de krav, som myndigheterna har på vad som ska eller bör beskrivas. Avgörande är också om konsulten vill åta sig ett projekt eller inte.

”Just det här vad man ser som avgränsningar är viktigt, det är inte alltid det stämmer överens med vad myndigheterna tycker och det är inte alltid det stämmer överens med vad beställaren tycker. Man befinner sig liksom mitt emellan de här två. Inte i en konflikt, men det är ett vägspel, det gäller att förklara för beställaren att det här måste vi ta upp som en miljökonsekvens, det är viktigt.”

”Myndigheterna säger att det här ska ni också ha med, det ska ni också beskriva, det här är också viktigt. Så tar man med det i nästa ärendeprojekt och då höjer de ytterligare kraven, så man upprättar ju aldrig en handling som är precis som länsstyrelsen vill ha den. Det är alltid någonting som saknas, de vidgar hela tiden.” (♣₂)

Utredningsalternativen styrs av vad beställaren preciserat för ett projekt. Inventeringen utgör samtidigt en valmöjlighet genom hur konsulten utför densamma ifråga om

¹⁰⁹ intervjudata

¹¹⁰ Se Miljöbalken, Plan och Bygglagen, minerallagen och dess förordningar

¹¹¹ Med samråd avses information och kommunikationsmöten med berörda myndigheter och allmänheten.

¹¹² intervjudata

omfattning och teknikval. I ett projekt ska konsulten beskriva miljökonsekvenserna för två alternativa lösningar samt i alternativet då ingen fysisk förändring sker (nollalternativet). Uppdraget styrs av uppdragsgivarens önskemål om placering (om lämplig placering), vilket påverkas av markägarförhållanden och natur- och kulturmiljö. I denna valsituation är konsulternas kompetens inom miljö, ekonomi, sociala relationer avgörande för projektets framskridande. Konsulterna uppfattar att denna kompetens innebär att de har följande två huvudsakliga arbetsuppgifter:

”Vi har två uppgifter som redogörande konsulter, den ena är att vi tar fram råd och den andra är att förankra dem, både hos våra beställare, men också att hjälpa vår beställare att förankra dem utåt. Vi har två uppgifter (1) söka information och dokumentera den och (2) beskriva och skapa förståelse för vad informationen har för betydelse.” (♥₁)

Ur miljökonsekvenssynpunkt kan ”redogörande” = ”beskrivande” jämföras med vad en inventering innebär, d v s beskrivning av all miljö, natur och kultur som finns där projektet syftar att placeras. Vidare kan ”redogörande” = ”förklarande” jämföras med hur de väljer att förklara detta gentemot beställaren, allmänheten och myndigheterna. Vad konsulterna väljer att förklara närmare, och vilka konsekvenser dessa val får för projektet och miljön, m a o vilka råd de ger sina beställare, och vilka attityder de väljer att vilja förankra hos allmänheten, speglar deras roll i denna process. I uppgiften att söka och dokumentera information ligger möjligheten i att förändra sitt eget synsätt genom att ha en öppenhet gentemot omvärlden både den praktiskt sociala och gentemot forskningsresultat. I arbetsuppgiften ligger möjligheten eller ansvaret att förhålla sig kritiskt till den information och de önskemål och de data, som konsulterna ställs inför. Inom arbetsuppgiften att dokumentera och presentera måste informanterna både förstå och göra sig förstådd språkligt. Genom användningen av språket finns möjlighet att göra människor delaktiga eller att skapa barriärer. Det egna fackspråket och det språk, som används mellan politiker, i media, vidare kulturella liksom språkliga olikheter hos de människor, som ingår i den allmänhet, som blir involverade vid ett projekt, utgör begränsningar för utbytet av kunskap och erfarenheter mellan dessa grupper. Gränser och möjligheter tydliggörs också genom regler och rutiner liksom genom de värderingar, som speglas i interaktioner inom organisationen och med t ex myndigheterna (se citat nedan).

”Den här gemensamma dagen var ju väldigt tydlig åtminstone här på länsstyrelsen i X, om vad de anser vara goda miljökonsekvensanalyser, vad de ska innehålla och på vilket sätt man bedriver olika frågor.” (♦₁)

Arbetet med att utveckla MKB-rutinerna görs både internt (successivt och vid behov även över avdelningarna liksom inom varje enhet). Men också externt i höstas hölls seminarier där ”alla” var inbjudna, som vägverket, banverket och konsultföretag. Detta kan tänkas vara något som kommer att göras kontinuerligt för att tydliggöra rutinerna i MKB-processen. (tjänsteman på länsstyrelse₁)

Reglerna kring myndighetsutövande tydliggör gränserna. Vidare tydliggör dessa regler myndigheternas roll i MKB-processen. Handläggarna på myndigheterna värderar vad som ska ges betydelse i en undersökning, något som är utanför konsulternas räckvidd att besluta. Dessa gränsdragningar ger konsulterna möjligheter att tydliggöra undersökningsbehovet gentemot sina uppdragsgivare men begränsar samtidigt möjligheterna för dem själva att konstruktivt utveckla undersökningsbehoven.

”Departementen lägger det på en så abstrakt nivå på något sätt samtidigt som man ska ner på detaljerna och då är det inte abstrakt. Där jag tycker att det borde vara det.” ... Saken behandlade ju tillåtlighet

inte projektutförande. ... Länsstyrelsen hade ju godkänt rapporten. Det kändes lite som om de trampade länsstyrelsen på tårna.” (♦₂)

Differensen i rutinerna mellan och inom myndigheter upplever konsulterna skapar osäkerhet samt en diskrepans i vad som är viktigt i MKB-processen. I denna avvikelse ligger individuella särkillnader bland handläggare på myndigheterna ifråga angående intresse, kunskap och kompetens. Samtidigt ses myndigheternas kompetens som styrande för vad som drivs framåt eller ges tyngd i en miljökonsekvensanalys.

”Länsstyrelserna jobbar lite olika med just miljöbegreppet. Här är det ... väldigt viktigt och det vet vägverket om och den handläggaren är en mycket stridbar man och släpper inget överhuvudtaget.” (♦₃)

”Personalen på länsstyrelsen har stor inflytande på vad som anses vara viktigt för MKB och vad som det bör läggas vikt vid, det är den enskilde handläggarens åsikter som till stor del påverkar resultatet.” (Tjänsteman på länsstyrelsen₂)

”Vissa handläggare kan man nästan förutse att de kommer att ställa höga krav på just det! ... Han går in på detaljnivå på just X-biten.” (♣₃)

Konsulterna anser, att de har ett ansvar för sin kompetens och sina etiska värderingar gentemot omvärlden. Detta ansvar gäller för både enskilda projekt och miljökonsekvensbeskrivningen som arbetsprocess. Detta ansvar ger indikationer på ett genomgående krav på goda grundkunskaper. Konsulterna upplever, att det finns ett behov eller intresse för att uppbjuda energi för att skapa förändringar i arbetsprocessen. För att etablera dessa förändringsprocesser anger konsulterna tryggheten i individernas egna grundkunskaper som avgörande för att ”våga” släppa det redan etablerade och välkända och ”driva processen framåt”.

”Jag vill inte att miljökonsekvensbeskrivningar ska uppfattas som den här bromsklossen utan att det är ett stöd för att styra utvecklingen på ett positivt sätt, inte för att hindra utvecklingen!” (♠₁)

Ansvar som konsulterna upplever sig ha gentemot beställarna beskrivs som både etiskt och kompetensbaserat, där beställarnas och konsulternas ömsesidiga beroendeställning anses avgörande.

”Beställaren i industriella projekt är utelämnad till oss och det kräver verkligen något av mig, att jag måste tänka igenom alla aspekter, det ligger helt upp till mig.” (♣₄)

”Om vi inte är överens med beställaren ifråga om hur fakta ska eller bör beskrivas objektivt skriver vi i rapporten att vi har olika ståndpunkt och tar också upp detta under samrådsmöten med allmänheten” (♥₂)

”Gentemot banverket finns det redan så många uppstakade vägar som liksom är spikade.” (♣₅)

”I våra uppdrag för banverket är vi en resurs, vi tillsätter personal som jobbar under banverkets penna.” (♦₄)

Konsulterna upplever att det finns ett önskemål från beställarna att utarbetning av strategier och undersökningsmetoder för arbete med inventering för miljökonsekvensanalyser görs. Beställarna styr vilka uppdrag, som konsulterna har möjlighet att utreda, och vidare kan de utöva ett betydande inflytande över hur projekten behandlas. Detta avspeglas då konsulterna anger att deras beroendeställning till beställarna skapar ett avvaktande förhållningssätt.

”Det är möjligt att man omedvetet inte lägger fram förslag om man vet att det här kommer beställaren ändå att slå ifrån sig, och säger att, det här går inte, det är kört. Det är möjligt att man omedvetet begränsar sig själv.” (♣₆)

Kompetensen inom konsultgruppen definieras främst i förhållande till erfarenhet, år i branschen men också hur ”synlig”, känd, konsulten är bland uppdragsgivare och myndigheter. Konsultens rykte inom branschen anses styrande för bedömningen av individen. Till denna bedömning ligger att konsulterna har likartade och jämförbara grundutbildningar.

”Det är mitt förtroende beställaren har köpt och det kan jag aldrig skaka av även om jag skulle vilja” (♥₃)

I samband med samrådsmöten sker inte bara en information, utan de erfarenheter och den kunskap, som deltagarna, ”allmänheten” bidrar med, är viktig för MKB-processen.

”I samråd tycker och tänker folk väldigt olika, men det är vad de tycker som är den största frågan och den som är intressant.” (♣₇)

Samhällsnormer, vilka beskriver gränser för kön, utbildning och yrkesroll, anses av konsulterna utgöra begränsningar men också möjligheter för lärande. Förutfattade meningar och myter^{xvii} kring rollen som miljökonsult påverkade av kön *et cetera* tydliggörs, när konsulten som individ blir bekräftad alternativt negligerad i relationen gentemot kollegor, beställare och ”allmänhet”.

”De tror att när en miljökonsekvensbeskrivning då den görs av en kvinna representeras av de mjuka värdena och dessutom något som är pålagt i efterhand. Något som görs för att vara politiskt korrekt. Jag tycker att det är olyckligt om miljöfrågor sammanknippas med något som uppfattas som politiskt korrekt och det dessutom förstärks av att de görs av en kvinna. Detta tydliggörs genom att de upplever att de på så sätt har varit bussiga två gånger, som man inte velat göra som man och ingenjör.” (♣₂)

Ovanstående citat är ett exempel på hur kön upplevs påverka respektabiliteten bland miljökonsulter. I vårt patriarkala samhälle anses ”kvinnor”¹¹³ ha ett lägre värde. Vidare upplevs arbete med miljö i samhället som ”pålagt” och görs för att vara ”bussig”. Citat synliggör miljöarbete som varande ”mjuka värden”, vilket man inte vill utföra när ”man” är man¹¹⁴ och ingenjör¹¹⁵. Begreppen man och ingenjör antas implicit utgöra ”hårda värden”, vilka anses värdefulla i samhället. Respektabiliteten hos miljökonsulterna påverkas också av värderingar som säger att miljökonsekvensanalyser endast görs för att vara ”politiskt korrekt”. I detta konstaterande ligger värderingen att de betraktas sakna egenvärde och därmed är onödiga. Slutsatsen är, att miljökonsulternas arbete ses som något som begränsar möjligheterna för teknisk utveckling och samhällsplanering i allmänhet.

4.2.2.1. Etiska gränsverktyg

De etiska gränsverktygen är att se som rummets representationer, då dessa uttrycker föreställningar om ideologiska värden. Samtidigt kan de ses som rumsliga praktiker, då de avgränsar konsulternas rum för lärande. Omvärldens reflektioner och medias

¹¹³ Kvinna relaterad till kvinnors ställning i det patriarkala västerländska samhället som underordnade, jämför med Abrahamsson, Gunnarsson, 2002 m fl.

¹¹⁴ Jämför med Haraway, 1999, definition av den vite medelklassmannen som norm i samhället

¹¹⁵ Jämför med Peltonen, 1997 s 60-61; Berner, 2003, s 175 ff

tolkning av miljön och olika projekt, som påverkar miljön, är inte bara en etisk värdegrund utan upplevs av konsulterna också varande estetiskt underbyggda.

”Att människor engagerar sig i miljön är inte främst för att de genuint tror på mediernas hotbilder om att vi ska dö när som helst, utan det är för att människor uppskattar behagliga platser, de goda dofterna och den tysta bakgrunden.” (♣₃)

Konsulterna tydliggör, att de anser att för utförandet av projekten är det av grundläggande betydelse att ett långsiktigt och hållbart perspektiv på miljön finns med i undersökningarna och analyserna för rapporteringen av miljökonsekvensanalyser. Informanterna pekar på dokument som beskriver Faktor 4 och Faktor 10 klubben¹¹⁶. Dessa pekar konsulterna på för att ge uttryck för sin miljöetiska ståndpunkt. Faktor 4 är ett uttryck som visar, att det skulle behövas fyra jordklot för att ge samma standard, som västvärldens befolkning har idag, till alla människor på jorden. Faktor 10-klubben visar, att genom tillfredställandet av behov som skönhet och kvalitet skulle det vara möjligt att med en tiondel av de materiella resurserna som används idag kunna tillfredsställa marknadens behov^{xviii}. Faktor 10-klubben har som syfte att etablera detta synsätt på hela tillverkningsindustrin. Konsulterna påpekar vidare, att estetiken spelar en avgörande roll i deras arbetsmetoder, och uttrycker behov för att tillfredsställa skönhetsvärden och inte bara tekniska och biologiska värden i sina konsekvensanalyser.

”Jag kommenterar effekterna, jag använder ordet ful, den är ful, det är faktiskt gångbart. Folk vet vad man menar. Har man ett stort asfalthav för parkering så är det fult.” (♣₄)

”Även visuella skydd och utformning av X och i just det här fallet är det i en mycket känslig del av XY:s dalgång, det är viktigt hur man ska utforma X i anslutning mot omkringliggande mark. Många vill ägna sig bara åt lösningarna av X, men jag vill ägna mig också åt gestaltningen, hänsynen till omgivningens natur och friluftslivet.” (♣₅)

”Jag gillar inte kamouflage, det är inte riktigt ok!” (♣₅)

Länsstyrelsens dokument om grundsyn på arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar¹¹⁷ utgör etiska och strukturella gränssnitt för vad som är viktigt att ta upp i en MKB-rapport och utveckla i en MKB-analys. Vägverkets dokument Mål och Mått¹¹⁸ är ett sätt att från beställarens sida försöka hitta strukturer och utveckla en databank för vad som är viktigt och hur det ska analyseras för att reflektera gränssnittet mellan projektrelevans och juridiska krav och praxiskrav från myndigheterna.

Under året som gått sedan intervjuerna gjordes har det skett en förändring, och idag framställs ett behov av att utveckla miljökonsekvensanalyserna till att innefatta också en strategisk miljöbedömning. Denna förändring grundar sig i det så kallade "SMB-direktivet" (EG-direktivet (2001/42/EG) om bedömning av vissa planers och programs miljöpåverkan, vilket ska implementeras i svensk lagstiftning senast den 21 juli 2004¹¹⁹. Miljökonsekvensarbetet fokuserar idag på var och hur ett projekt ska

¹¹⁶ Christensen *et al*, 2002, <http://www.mst.dk/udgiv/Publikationer/2002/87-7972-272-5/htm/html/kap04.htm>

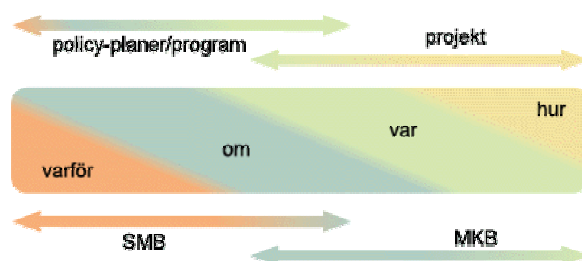
¹¹⁷ Jöborn, 2001

¹¹⁸ Vägverket, 1999: http://www.sika-institute.se/utgivning/2000_1u8.pdf

¹¹⁹ Hilding-Rydevik, 2004: http://www-mkb.slu.se/Evenemang/MKB_SMB/THR_pres1.pdf
Naturvårdsverket, 2002:

<http://www.naturvardsverket.se/index.php3?main=/dokument/hallbar/planer/samsmer/info/direktiv.htm>

genomföras, vilket resulterar i en miljökonsekvensbeskrivning. Direktivet innebär en förändring för konsulterna i miljöanalyserna till att förutom analys av var och hur ett projekt ska genomföras även omfatta en analys av varför och om ett projekt ska genomföras. Denna förändring av miljökonsekvensarbetet tydliggörs i figuren nedanför (Figur 4). Länsstyrelsen uttryckte kravet på detta synsätt redan vid intervjutillfällena¹²⁰.

Figur 45: SMB fokuserar på den strategiska nivån där frågorna varför, om och var är av huvudintresse. På projektnivån handlar bedömningen huvudsakligen om hur ett område eller ett objekt ska utformas för att uppfylla miljömål och miljökrav. (Naturvårdsverket, 2002)

4.2.3. Nätverksnoder

Nätverksnoderna i definierade men inte fast strukturerade nätverk vilka ger rumsliga praktiker men också projicering av rummets representationer för läroprocesser i samband med arbete med miljökonsekvensanalyser. Avgränsningarna i konsulternas projekt, inom gruppen och mellan konsultgrupper och de övriga aktörerna i de icke fast strukturerade nätverken, definieras och markeras genom symboler och handlingar under arbetet.

4.2.3.1. De definierade men icke statiska nätverk som utvecklas i arbete med miljökonsekvensanalyser

I varje enskilt projekt skapas vad i studien avses med nätverkstrukturerad organisation. I organisationen ingår konsultföretaget (konsulterna), beställaren (kontaktpersoner) och myndigheterna (handläggare). Nätverken utvecklas på både organisations- och individnivå, då det dels är en interaktion mellan individer dels representeras genom företags- och organisationsavtal.

”Det är komplext det här och det ska man ha klart för sig ibland blir man jävligt frustrerad, sen så känns det ok.” (♦₆)

Ovanstående citat visar att konsulterna uppfattar sin arbetssituation som komplex och mångfasetterad. De sociala relationerna fördjupas mellan individer genom att många av uppdragen etableras genom återkommande kontakter med samma aktörer. Denna upprepning beror bland annat på att många uppdrag sker inom ett ramavtal. Ramavtalen gör att det inte sker offentliga upphandlingar för varje enskilt uppdrag utan att det istället knyts avtal för en viss typ av projekt och för en avtalad tidsperiod gällande infrastrukturprojekt. Vidare beror det på att dessa projekt till stor del ägs av några få

¹²⁰ refererar till telefonsamtal med tjänsteman på länsstyrelsen

aktörer på marknaden¹²¹. Svårigheterna, som kommunikationen mellan de olika aktörerna i nätverken innebär påverkas av de inbördes relationerna vilket citatet nedan visar exempel på.

”Idag är det en trippelkommunikation som ibland är väldigt svår eftersom en part ibland känner sig trängd.” (♥₄)

För att utreda oklarheter i hur arbete med miljökonsekvensbeskrivningsrapporter (MKB) ska utföras har aktiva samarbeten utvecklats. Exempel är det samarbete som utvecklats på initiativ av Vägverket för att överbrygga dessa kommunikationsproblem. Samarbete sker mellan Vägverket och miljökonsultföretag, både det som ingår i studien och andra konsultföretag. Vidare bjuder länsstyrelsen in de olika aktörerna till gemensamma möten. Vid dessa möten finns representanter för myndigheten (länsstyrelsen), konsultföretagen och de stora infrastrukturprojektörerna som Vägverket och Banverket vilket anses resultera i bättre kommunikation (se citat nedan).

”Vi utbildas tillsammans, konsulter och beställare, hos länsstyrelsen där det påminns om avsikten med MKB, vem som äger frågan, myndigheternas roll, beställarens roll o s v.” (♠₆)

”Bland annat har samordningen mellan länsstyrelsen och banverket lett fram till ett program där jag förde fram idén om miljösäkring i byggnationen istället för under förvaltningstiden.” (♦₇)

I projektprocessen finns också möjlighet att arrangera möten mellan utredande konsultföretag (konsult) och länsstyrelsen (handläggare) för att utveckla riktlinjer för projekten i fråga eller tydliggöra definitionsnivån vid inventering, vilket följande citat visar.

”Tidigare fick man inga impulser från länsstyrelsen, utan de bad oss skicka materialet så de kunde titta på det. Nu har de en MKB-grupp där det finns representanter för olika delar, från trafik, natur, kultur o s v och från den juridiska delen. ... Det har jag gjort idag och då har jag skickat över ett koncept som man kan ha som utgångspunkt för diskussionerna för att komplettera och värdera. Det är mycket bättre men sen så är problemet att man inte håller sig till den nivån utan man överskrider vad som lämpligt och det är problemet,. Det måste vara ett väldigt problem för vår beställare. De är ju lite frustrerade över det här, hur det ska gå egentligen.” (♦₈)

”Om jag känner att det behöver kompletteras på något sätt då ringer jag, då tar jag en personlig kontakt, med dem på länsstyrelsen.” (♦₉)

4.2.3.2. Nätverk inom konsultorganisationen

Inom hela företaget finns formella nätverk, som etablerats mellan alla medarbetare, som arbetat/arbetar med miljökonsekvensanalyser. Dessa nätverk anses öka möjligheterna till kunskapsutbyte och utvecklingen av en gemensam kompetensbas inom företaget. Gruppen liksom nätverken skapar en praxisgemenskap, där lärandet anses ingå som en gemensam målinriktad aktivitet, vilket nedanstående två citat ger exempel på.

”Det är ju därför vi är en grupp och det är ju klart att där finns olika uppfattningar, det är ju vår ambition, att i processen utveckla en mängd ”galna” idéer genom att blanda gamla erfarna och nya, det är ju det som ger något.” (♥₅)

¹²¹ Två stora ”infrastrukturägare” är Banverket och Vägverket vilka tillsammans med kommunerna driver många av de infrastrukturprojekt som sker i Sverige idag. (författarens kommentar)

”Målet är inte att vi ska tycka lika, själva samtalet bygger ju på, det blir intressant först när man har lite olika synsätt på saker, så det är inget misslyckande om man inte får enighet. Man berikar varandras tankevärldar, det är ingen tragedi, det är en förutsättning.”(♠₇)

Tidigare fanns en specialgrupp för MKB gentemot en viss typ av projekt. Gruppen bestod av fem personer, vilka arbetade i mycket nära samarbete, vilket innebar att de bollade frågor sinsemellan för olika uppdrag som de ofta utförde enskilt. Denna grupp splittrades strax före intervjutillfället, och den av informanterna, som tillhört gruppen, var därmed relativt ny i den studerade konsultgruppen. Inom den studerade konsultgruppen arbetar MKB-konsulterna tillsammans i olika hög grad beroende på projektets omfattning. Processen för samspel och samverkan genom dialog inom gruppen beskrivs som mycket öppen men samtidigt också oordnad.

Följande citat ger exempel på hur samarbetet inom konsultgruppen går till väga.

”Får vi in ett jobb diskuterar vi allihop tillsammans. Är det stora jobb så är alla med, men i de flesta jobb, så är det kanske två parvis.” (♥₆)

”Vi sätter oss inte ner sådär ordnat utan vi snackas vid över skrivbordet. Man går runt och pratar.” (♥₇)

Det är inte enbart miljökonsulter, som deltar i de aktuella MKB-projekten, utan ofta även andra specialister både interna och externa.

”I ett projekt är det olika action-grupper inom företaget som involveras i dessa tas personer med specialkompetens ut utredning av geologi, buller, ekologi, biologi o s v. Dessa specialister kan rekryteras internt men också vara externa konsulter.” (♦₁₀)

Ovanstående citat visar, att det är miljökonsulten, som avgör vilken kompetens eller kunskap som behövs för att utreda, inventera det område, som ingår i ett specifikt projekt. Detta ställer krav på konsultens förmåga att avgöra kostnaden i förhållande till behovet och kravet från både beställaren och uppdragets resultatmottagare (myndigheterna), liksom för den egna organisationen. Vidare ställer detta krav på konsulten gällande övergripande förståelse för vilka möjliga konsekvenser, som behöver utredas på den specifika platsen, samt vilka resurser, som bör utnyttjas och finns tillgängliga inom företaget, och vad som måste hyras in. Nedanstående citat ger exempel på varför denna kompetens är viktig.

”Tyngdpunkterna i de industriella miljökonsekvensbeskrivningarna handlar ju om vatten, luft och bullerfrågor. Det är de stora bitarna som är mäktiga i en såna MKB:er. Hur mycket det är, är ju påverkan på människorna, grannarna som bor där.” (♣₈)

4.2.4. Maktförhållanden

Rummets representationer kan definieras genom läroprocessen sett ur ett strukturalistiskt perspektiv beträffande vad som definierar kunskap och kompetens. Följande frågeställningar kan ge svar på dessa frågor: (1) Gör vi saker på rätt sätt?, (2) Gör vi rätt saker?, (3) Stöds riktigheten i kunskapen av makten eller makten av riktigheten i kunskaperna¹²². Dessa kunskapsstrukturer måste ställas i relation till hur makten är konstruerad, d v s i rumsliga praktiker. Följande frågeställningar kan besvara

¹²² Flood & Romm, 1996, s 226

dessa frågor: (1) Vem ges auktoritet och varför ges dessa auktoriteter auktoritet inom den specifika kontexten? Hur dessa relationer utformas i den aktuella kontexten för en miljökonsult ger nedanstående citat exempel på.

”Jag har en väldig respekt för folk och uppskattar att det finns myndighetsbevakning, samtidigt som jag inte är särskilt undfallande, jag menar att vi bevakar olika intressesfärer.” (♠₈)

Citatet visar, hur konsulten genom sin medvetenhet reflekterar på de krav och behov, som konsulterna uppfattar, formuleras för människosynen gentemot de individer, som positioneras som representanter inom de olika nätverksnoderna.

4.2.4.1. Maktförhållanden inom konsultorganisationen

Det finns inom gruppen av MKB-konsulter en hierarki i förhållande till ansvar ofta baserad på tidigare erfarenheter och kontakter med uppdragsgivare liksom till myndigheterna. Denna hierarki kan förklaras på följande sätt, seniorkonsulter, mellankonsulter och juniorkonsulter¹²³. Konsulterna uttrycker vidare att det finns en hierarkisk rangordning för arbetsuppgifterna inom den egna organisationen utanför MKB-gruppen där de som miljökonsulter ibland upplever sig som en minoritetsgrupp.

”Nej, jag kan nog uppleva att det är många som tycker det är lite besvärligt med de här frågorna. Det kan ju i vissa sammanhang sätta käppar i hjulet, ge en viss teknisk begränsning.” (♣₉)

Ovanstående citat är ett exempel på vilket värde och påverkan miljökonsulterna upplever att deras miljöarbete anses ha inom den egna organisationen.

4.2.4.2. Maktrelationer mellan aktörerna i nätverken

Maktrelationerna mellan aktörerna i de definierade men inte fast strukturerade nätverk, som utvecklas under miljöanalysarbete, kan separeras genom relationerna till beställare och relationerna till myndigheterna.

Beställarna är en heterogen grupp, vilka styr projektens utformning genom sin beställning. Beställningen är beroende av vad beställaren vill uppnå med och i projektet. Projektets utformning beror på konsulterna förmåga att avgränsa projekten. Vidare påverkas projekten genom den ovisshet, som ligger i projektets inventeringsfas. Varken konsulter eller beställare vet vad som finns att förhålla sig gentemot. Slutligen ställs kostnaderna för genomförandet av myndigheternas krav och de ekonomiska resurser beställarna vill satsa på projektet mot varandra. Konsulterna beskriver vikten av projektbeskrivningen som avgörande för deras yrkesutövning i citatet nedan.

”Beställaren, han får berätta vad han vill ha, sen tvingar vi honom att skriva under uppdraget. Vi gör en skriftlig precisering av syftet och i syftet står projektets omfattning och vilken typ av redovisning som förväntas av oss. Vi jobbar på att bli ännu tydligare och det beror främst på att vi sätter en peng på vad vi tror att insatsen kommer att kosta, så om man ska gå utanför ramen ska man kunna säga till beställaren, ja det här måste vi också göra även om det är fruktansvärt dyrt.” (♥₈)

Det är inte bara vad utan också hur det skall utredas som uppdragsgivarna bestämmer tillsammans med konsulterna i början av projektet. I diskussionen bestäms också vem rapporten ska vända sig till och hur den ska utformas. Vad som bör undersökas är en

¹²³ Se Rubrik 4.2.1.1, s 24

samverkan mellan konsulterna och deras uppdragsgivare, och därför anser konsulterna, att det är viktigt att uppdragsgivarna är medvetna om den översiktliga miljöproblematiken, vilket följande citat ger exempel på.

”Det är viktigt för oss som jobbar med det här med MKB att våra uppdragsgivare, sonderar och att vi blir bra på det ur ett miljöperspektiv så att vi klarar ut att få godkänt.” (♠₉)

Konsulterna ser frågan om vem som rapporten riktar sig till som grundläggande för rapportskrivningen, vilket citatet nedan genom exempel beskriver hur och varför detta anses viktigt.

”Jag ställer alltid frågan på alla möten, vem ska vi skriva för?, är det för era tekniker, era tjänstemän, för politikerna, för de boende eller för massmedia. ... Det är väldigt viktigt vem som är våra läsare. ... ibland måste man vara lite övertydlig så att det inte går att misstolka.” (♥₉)

Gentemot alla beställare utom Banverket (där konsulterna endast utgör en resurs) antar konsulterna och deras organisation ett tydligt ställningstagande genom att vilja förhålla sig ”objektivt” i uppdragen (se citat (♥₂)). De anger att de vill vara tydliga med att förmedla vad de står för oberoende om beställaren har en avvikande mening.

Skiljaktigheter tydliggörs både i miljökonsekvensbeskrivningen och vid samrådsmöten.

”Med den här beställaren på banverket förs en väldigt öppen dialog. Problemet ligger kanske mer i att man blir lite låst, att man inte är så fri i sina tankar, utan rätt mycket uppfyller vad banverket tänkt sig.” (♣₁₀)

Banverket vill styra projekten och gör det möjligt genom att konsulterna endast fungerar som underleverantörer och därför inte behöver ”stå för sina uttalanden” gentemot omvärlden och myndigheterna (se gärna citat (♦₄)). Vägverket å sin sida försöker påverka projekten genom att utforma enhetliga strategier och styrdokument för hur och vad MKB-arbetet ska innehålla.

”Från vägverkets sida vill man gärna att det ska utföras i varje projekt, men så långt har det inte kommit.” (♦₁₁)

Ovanstående citat tydliggör hur konsulterna hela tiden måste förhålla sig till vad beställaren har beställt av dem att utföra. Vägverket har vidare önskemål om att bygga upp en kunskapsbank för att utvärdera och utveckla sitt arbete med MKB-rapporter.

”Kunskapsöverföring mellan konsulter i olika skeden och mellan konsult och uppdragsgivare ställer stora krav på dokumentation. Underlag och arbetsmaterial som inte används vid redovisning är viktigt av flera skäl. Det kan även gälla att förteckna personkontakter och uppgiftslämnare. Detta måste tas upp i uppdragsbeskrivningen. ... Beträffande konsekvenser som antas vara svåra att bedöma är det värdefullt om uppdragsgivaren kan ange om det finns möjlighet till förankring med expertis vid länsstyrelse och eventuellt hos kommun om val av metod och principer för värdering av konsekvenser och beskrivning av eventuell skada e t c.” (Vägverkets publikationer)¹²⁴

Exempel på hur beställarna påverkar projekten och hur detta i sin tur påverkas av de krav som länsstyrelsen ställer på en miljökonsekvensutredning vidareutvecklas i citatet nedan.

”I en vägutredning ska vi ju belysa de viktiga faktorerna för val av sträckning. Men ibland kan länsstyrelsen begära att vi ska analysera djupt, djupt ner i en sträckning som ändå inte är intressant. Vi

¹²⁴ Eriksson & Lingestål, 2002 s 20: http://www.vv.se/publ_blank/bokhylla/miljo/2002_40/2002_40.pdf

har redan sett att i slutfasen kommer den aldrig att bli aktuell. De vill ändå ha en inventering av boendemiljöer m m längs den sträckan. För att de behöver det själv eller vad det nu är. Det gagnar inte projektet. ... Det gagnar kunskapen hos länsstyrelsen, men det kan man undra om det är väghållaren som ska stå för den, men jag anser inte att den processen gagnar projektet.” (♥₁₀)

De mindre beställarna som industrierna vilka deltar i en MKB-process ett fåtal gånger upplever konsulterna mer som utelämnade till dem som experter. (Se citat (♣₅)) I förhållande till myndigheterna lämnar konsulterna över ansvaret beträffande ställningstaganden om vidare undersökningar ska göras (se citat (♣₃), (♦₂), (♦₃), (tjänsteman på länsstyrelsen₁)). Myndigheterna, länsstyrelse eller departement, uppmanar till dessa undersökningar men då det är uppdragsgivaren som har det ekonomiska ansvaret för om de vill fortsätta med det aktuella projektet är dessa beslutande. Det ligger däremot ett ansvar hos konsulterna att tydliggöra behovet av en undersökning varande eller inte varande för projektets framskridande och myndighetsbedömning.

”Det är ju klart att länsstyrelsen alltid har möjlighet att begära fördjupningar. Jag säger alltid till mina beställare att när de ska möta länsstyrelsen. Att det är upp till dem att avgöra om vi ska göra den här fördjupningen eller inte. Länsstyrelsen kommer att önska eller ställa krav på det men det är beställaren som ska avgöra om det ska göras, om det gagnar projektet.” (♠₁₀)

Fördjupningar och förändringar av MKB-rapporterna i förhållande styrs till stora delar av länsstyrelserna. Konsulterna upplever en otydlighet i vilken metod de ska använda för att skriva en ”bra” MKB (se citatet nedan).

”Det påverkar processen att vi inte har metoden klar och är helt överens med länsstyrelsen ifråga om avgränsningen.” (♦₁₂)

Konsulterna upplever vidare att detta i sin tur beror på att dialogen mellan länsstyrelsen och departementen är oklar och därför påverkar allt arbete med MKB (se citat nedan)

”Även om departementet inte är med så är det en dialog mellan oss och länsstyrelsen och oss och beställaren. För att länsstyrelsen kommer med order och kontraorder. Kanske helt plötsligen har de en annan synpunkt som vi ska göra här, de tar inte ansvar för det de säger. Det kan ju vara så att när vi sen har utfört vad de sagt så kommer vi tillbaka och det visar sig helt meningslöst, då har ju beställaren betalt en massa pengar för att utreda det som ändå inte var något. Det gör ju att dialogen mellan byggaren (vår beställare) och länsstyrelsen inte blir så bra.” (♦₁₃)

Problematik i arbetsprocessen utvecklas när maktpositionerna skiftar från länsstyrelse till departement som beslutande för ett arbetsprojekt. I dessa situationer är det alltid beställaren som avgör om projektet drivs vidare om ytterligare undersökningskrav ställs på arbetsprojektet som kommer i uttryck i citatet ovan. Länsstyrelsen roll är att informera och utbilda både uppdragsgivare och miljökonsulter i deras förmåga att utveckla sig i MKB-processen (d v s påverka och styra till de övriga aktörerna till en gemensamt riktad process). Förändring och påverkan görs dock inte uteslutande från myndighetshåll. Konsulterna i sin ställning som utförare har möjlighet att påverka utformningen av framtida arbetsprocesser genom sina åsikter och erfarenheter.

Förändringar i miljön sker över tiden vilket är mycket viktigt för konsulterna att vara observanta på inte bara relationerna utan också vad miljö innebär, nedanstående citat visar en medvetenhet om detta behov.

”Den natur som är värd att bevara, är väldigt tidsbunden. ... Vi lever hela tiden i en kontext som vi påverkas av.” (♠₁₁)

Konsulterna ges i sin roll som inventerare möjlighet att tolka projektområdet liksom att definiera natur, kultur och miljöfaktorerna i detsamma. Detta tolkningsföretråde ger konsulterna en stark maktposition då det gäller miljöplanering och framtida samhällsstrukturer. Denna maktposition begränsas dock till viss del av uppdragets art, beställarnas val av vad som ska utföras samt myndigheternas krav på innehåll i miljökonsekvensbeskrivningarna.

”I förstudien görs inventering av vad som finns, man gör ingen värdering, man bara inventerar och säger att det här finns, de och de problemen är identifierade. Vi beskriver det vi tror är intressant att veta.” (♥₁₁)

Kunskap om konsekvenserna av olika miljöpåverkningar och hur miljöstrategier kan utvecklas utarbetas successivt. Detta kräver att konsulterna måste vara uppdatera sina kunskaper inom de tekniska, kulturella och biologiska ämnesområdena, liksom för nya alternativa svårigheter och lösningar av miljöproblem. Detta skapar ibland också problem av typen skillnader mellan samma typ av industri på olika plats eller förändring av krav mellan olika beslut.

”Det är ju ganska vanligt att en viss typ av industri sneglar på vad samma typ av industri. Vilka villkor de får och de tycker kanske att det är orättvist att de ges jättehöga villkor De får inte släppa ut mer än xx, medan motsvarande verksamhet i en annan kommun har mycket lindrigare krav på sig. Man ska ju utgå från hur miljön ser ut där man befinner sig, men i vissa lägen, kan det ju också handla om hur de olika myndigheterna jobbar, men också vilka handläggarna är.” (♣₁₁)

5. Tolkning med fokus på möjligheter och problem för läroprocesser i arbetslivet

Med utgångspunkt i det förhållningssätt som uttrycks i den fenomenografiska ansatsen kommer jag att tolka det analyserade intervjumaterialet med avseende på fenomenet läroprocesser i ett läroteoretiska spänningsfält¹²⁵. Detta läroteoretiska spänningsfält utgår från Illeris modell¹²⁶ med tre positionerna psykodynamik, kognition och samhällelighet ses som infallsvinklar på fenomenet läroprocess i en arbetslivssituation. I analysen är utgångspunkten följande tre aspekter: rum för lärande, makt och nätverk. Nätverket som studeras bildas till följd av det gemensamma intresset, behovet samt de juridiska kontrakten vilka utvecklas i samband med att miljökonsekvensanalysprojekt genomförs¹²⁷. Lärosituationen som avses är uppdragstagarnas vilka är placerade som

¹²⁵ Figur 2, s 11

¹²⁶ I texten används Illeris teorier genomgående, jag har därför valt att inte specifikt referera till Illeris (2001) utan endast lagt in referenser då jag tolkar analysen med utgångspunkt av annat teoretiskt material.

¹²⁷ Tolkning av nätverksbegreppet i studien ska jämföras med hur nätverk tolkas av Hogg & Terry, 2001; Tyler, 2001; Hogg, 2001; Castells, 2001; Fadeeva, 2003

nod i detta nätverk¹²⁸. Läroprocesserna som analyserats beror på interaktionerna inom detta nätverk och hur maktrelationerna påverkas under arbetsprocessen. Analysen har dessutom utgått från det rumsliga perspektivet i denna lärosituation.

I analysen av intervjumaterialet ger informanterna uttryck för varianter inom de läroprocesser som kan placeras i Illeris modell för det läroteoretiska spänningsfältet¹²⁹. Jag kommer att med utgångspunkt i vad som framkommit i analysen, tolka intervjumaterialet för vad som Illeris beskriver som de läroteoretiska positionernas karaktäristika¹³⁰. Tolkning av Illeris läroteoretiska positionerna definieras med hjälp av rum för lärande där Lefebvres rumsliga definition används. Illeris läroteoretiska positioner tolkas för konsulternas lärosituation då de är placerade som nod i ett nätverk. Maktaspektens avgränsar vidare tolkningen av Illeris läroteoretiska positioner för dessa konsulter.

Det finns inbördes olikheter mellan informanterna av individuell karaktär vilket jag väljer att inte definiera eftersom det är som yrkesgrupp som fokus ligger i studien.

Det finns dock möjlighet för läsaren att själv definiera sådana variationer genom att citaten är märkta med symboler tillsammans med siffror. Symbolerna representerar de olika individerna och siffrorna används för att kunna referera till citaten analysen i tolkningen. Det är viktigt att påpeka att symbolerna i denna studie inte har något egenvärde.

Dispositionen i tolkningen utgår från det teoretiska ramverket i Illeris modell av det läroteoretiska spänningsfält vilket definieras av de tre positionerna psykodynamik, kognition och samhällelig. Illeris teoretiska underbyggnad är genomgripande i hela kapitlet varför jag inte kommer att lägga in några referenser till denna författare i kapitlet. Jag har valt att börja i den psykodynamiska positionen av det läroteoretiska spänningsfältet vilken följs av den kognitiva positionen och avslutas i den samhällliga positionen. Kapitlet avslutas med tolkning av några möjliga samhällliga betydelser och konsekvenser av konsulternas utövande av sitt yrke under arbetsprocessen med miljökonsekvensanalyser.

5.1. Psykodynamik

Den psykodynamiska positionen i det läroteoretiska spänningsfältet ges i tolkningen nyckelorden, känslomässiga mönster, behärskning, motivation och det ”egna självet”. Denna position kan i rum för lärande ses som uttryck för rummets representationer¹³¹.

5.1.1. Känslomässiga mönster

Uttryck som beskriver varianter av hur känslomässiga mönster kan definieras ur analysen:

¹²⁸ Figur 3, s 22

¹²⁹ Figur 2, s 11

¹³⁰ Jag vill påpeka att det är min förståelse av Illeris teorier som är utgångspunkten i denna tolkning

¹³¹ Rum för lärande placeras i Lefebvre, 1991, definition av rumsliga perspektiv.

Informanterna ger uttryck av att befinna sig i ett vågspel. (♣₂)

Informanterna ger uttryck för att omges av diffusa gränser. (♦_{2,3}, ♣_{3,9}, tjänsteman på länsstyrelsen₁)

Informanterna ger uttryck av att kunna tillföra något. (till projekten, övriga nätverksdeltagare i form av kunskap, vetande, kompetens och erfarenhet) (♠_{1,4,5,8}, ♣₈, ♥_{3,7,10})

Informanterna ger uttryck för att inneha en position (genom att äga kompetensen att kunna välja språk, form o s v).

Vågspel och diffusa gränser kan speglas i känslor av otillräcklighet och maktlöshet men också som möjligheter genom handlingsutrymme¹³², ^{xix}.

Yrkesrollen och upplevelsen av att tillföra något i en process kan speglas i känslor av styrka och kraft men också som avgränsningar och krav i handlingsutrymmet.

5.1.2. Behärskning

Uttryck som beskriver behärskning i det psykodynamiska fältet för informanterna kan beskrivas utifrån termer som ansvar, ekonomi och kompetens. Alla dessa termer ställs i förhållande till medvetenhet.

De etiska gränsverktyg som informanterna presenterade har betydelse för dem i deras arbete och visar var de sätter gränser för det personliga yrkesutövandet ur ett etiskt perspektiv. Det sätter samtidigt krav på sig själva som konsulter att utveckla sin kompetens. Detta gäller främst inom områden för teknik och miljö i förhållande till omvärldens påtryckningar och den öppenhet informanterna har gentemot ny teknik och nya forskningsrön.

Konsulterna uttrycker varianter i sin upplevelse för konsekvenser för både omedvetna och medvetna handlingar i första skedet i en läroprocess. I andra skedet av läroprocessen är det alltid fråga om medvetna handlingar ifråga om etiska, moraliska och ekonomiska gränssättningar då dessa för konsulterna innebär ett medvetet val.

(♦_{5,8,9,10}, ♠_{1,4,5,7,9}, ♣_{4,5,6,7}, ♥_{2,3,6,8})

Konsulterna ger uttryck för medvetet ställningstagande i förhållande till behov och krav på ansvarskännande i sina uppdrag samt gentemot sina uppdragsgivare och uppdragens resultatmottagare. Ansvarskänslan tydliggörs bl a i valet av formen för språket i dokument, vid diskussioner med uppdragsgivare och myndigheter samt vid samrådsmöten. Ansvarskänslan utformas genom konsulternas förhållningssätt – attityd.

Varianter på hur konsulterna begränsar sina möjligheter i läroprocessen framgår när de lägger över ansvaret på myndigheter och uppdragsgivare för hur och på vilket sätt de ska utföra sina miljökonsekvensanalyser.

¹³² Med handlingsutrymme avser jag både det inre handlingsutrymmet som individen upplever sig äga inom sig själv (vilket kan uttryckas som självrespekt, självkänsla, självförtroende m m) och yttre handlingsutrymme det som ges individen av andra, d v s upplever sig ha i förhållande till andra (vilket kan uttryckas i respons från omgivningen som uppskattning, kritik, förtroende, kärlek, hat, förakt m m)

Varianter på när förförståelsen begränsar dem är i samband med att de inte vill se möjligheterna i myndigheternas ”ökande” krav i utredningsprocessen utan endast ser det som en begränsning av arbetsprocessens framåtskridande.

Konsulterna ger uttryck för medvetenhet om uppdragsgivarnas vilja att styra arbetet t ex genom att göra dem till underleverantörer som banverket valt att göra eller genom att ställa krav på likartade strategier vid analysarbetet som vägverket valt att göra. Denna medvetenhet ger konsulterna uttryck för då de formulerar avvikande meningar under samrådsmöten och i MKB-rapporterna.

5.1.3. Motivering

Motivering för lärande inom konsultgruppen kan beskrivas som behov, önskan och krav på att vara kompetent i sin yrkesroll.

Motiveringen kan tydliggöras i konsulternas vilja att förstå, vilja att veta varför och vilja att styra. Denna vilja kan definieras ur det individuella perspektivet som nyfikenhet, en vilja att utvecklas, att öka sina kunskaper genom bl a utbildningar, men också i förhållande till individens behov av att ha en position. Kompetens är viktig inom gruppen, då den kompetente konsulten ges möjligheter att få tillgång till utbildning, nya ansvarsområden, löneförhöjningar men kanske främst de övriga konsulternas erkännande. Denna kompetens hos konsulterna har en säljpotential d v s är en tillgång för konsultorganisationen ekonomiskt.

De etiska gränsverktygen som informanterna definierar som viktiga för sitt yrkesutövande representerar beskrivning av individernas vilja och behov d v s motivering för att utveckla assimilativt och ackomodativt lärande för att tillgodogöra sig nya forskningsresultat inom deras kunskapsområde. Vidare för att utveckla nya möjligheter genom en öppenhet och vilja att finna nya lösningar då det gäller att minska miljöpåverkan under och beroende på de projekt miljökonsekvensanalyserna avser.

Konsulternas kompetens är viktig som redskap i öppenheten till förändringar och denna öppenhet påverkar i sin tur uppdragets resultatmottagares bedömning av konsulternas kompetens. Öppenheten kan exempelvis gälla förmågan att utveckla nya strategier, nya tankesätt samt förmåga att förändra och omvärdera begrepp och handlingar i förhållande till lagstiftningen. Inom konsulternas kompetensdefinition beskrivs det som viktigt att bl a kunna avgöra vad som vid den aktuella tiden är att anse som rimligt ur ekonomiska, tekniska och ekologiska aspekt.

Resultatet av denna kompetens visar sig i första hand i om rapporten godkänns av myndigheten och kan i andra hand visa sig i om ett projekt kan ges tillåtighet. Kompetens är dessutom viktig som redskap i förhållande till uppdragsgivarna där konsulterna som individer och organisation måste tydliggöra att de har kompetensen och förmågan att genomföra projekten på ett för uppdragsgivarna tillfredställande sätt. I denna kompetens ligger förståelse för vad som kan anses som rimligt ur ekonomiska och tekniska aspekter för dem själva liksom för uppdragsgivaren.

5.1.4. ”Det egna självet”

”Det egna självet” besvaras i tolkningen av hur konsulten upplever sig själv samt hur de som grupp uppfattar att de upplevs av andra i sin yrkesroll och som yrkeskategori.

Konsulterna beskriver hur de upplever sig som viktiga i samhällsutvecklingsprocessen. Vikten som konsulterna upplever sig ha i sitt arbete visavi miljön och miljöansvaret tydliggör de genom sitt estetiska, etiska, ekologiska och tekniskt synsätt.

Konsulterna beskriver hur de ser sina normer och värderingar som avgörande faktorer i miljökonsekvensprocessen. Faktorerna har betydelse som värdegrunder inte bara för dem själva utan också för deras uppdragsgivare, uppdragens resultatmottagare (myndigheterna) och inte minst för allmänheten inte endast för dem som direkt innefattas i projekten utan också för alla dem som omfattas i ett större geografiskt (Sverige, Europa, Världen) eller tidsmässigt perspektiv (kommande generationer).

Konsulterna beskriver hur deras status som ingenjörer i den egna organisationen upplevs som lägre än de som inte har ett miljöengagemang. Detta uttrycks bl a som oförståelse för deras miljöarbete i förhållande till tekniska lösningar.

Konsulterna ger uttryck för att miljöaspekten inom samhällsplanering behandlas lite styvmoderligt.

5.2. Kognition

Den kognitiva positionen i det läroteoretiska spänningsfältet¹³³ kan i rum för lärande ses som uttryck för rumsliga praktiker¹³⁴. Kognitivt lärande sedd som en jämviktsprocess väljer jag att tolka i hur makten pendlar mellan aktörerna i arbetsprocessen genom lärande i arbetet med miljökonsekvensanalyser.

Jag tolkar kognition ur ett grupperspektiv trots att materialet utgår från de enskilda individernas läroprocesser. Individfokus är nödvändigt med hänseende på att det är genom konstruktion och rekonstruktion av kunskap och kompetensvärden som dessa individer förstår sin omvärld. Jag väljer att ställa frågan som om konsulterna gemensamt hade individens egenskaper. Detta val görs eftersom det är ställningen som grupp eller gruppmedlem som individen (konsulten) ges möjlighet att förstå omvärlden i det definierade icke fast konstruerade nätverket under arbetsprocessen med miljökonsekvensanalyser.

För att inte helt förlora individperspektivet så tolkas konsultgruppens heterogenitet¹³⁵ som en enhet. De primärt assimilativa läroprocesserna hos gruppens medlemmar ges i denna heterogena enhet möjlighet att utvecklas till interaktion där gruppgemenskapen ger tryggheten att våga släppa taget i dessa välkända etablerade lärostrategier. Vidare ger den heterogena enheten möjlighet att gemensamt mobilisera energin för att utveckla individernas möjligheter till ackommodativa läroprocesser. Om eller när ackommodativt lärande sker, så utvecklas också miljökonsekvensanalysprocessen inom det definierade icke fast konstruerade nätverket.

För att utveckla denna tolkning av konsulternas läroprocess i deras arbetsprocess med miljökonsekvensanalyser som del i det definierade icke fast konstruerade nätverket

¹³³ Illeris, 2001, beskrivning av det läroteoretiska spänningsfältets position, kognition.

¹³⁴ Rum för lärande placeras i Lefebvre, 1991, definition av rumsliga perspektiv.

¹³⁵ Med konsultgruppens heterogenitet avser jag gruppmedlemmarnas individuella olikheter i fråga om kunskap, kompetens egna normer och värderingar.

ställer jag frågan: Vem ges auktoritet under läroprocessen?, Den frågan ger dock inte något uttömmande svar utan betingar två följdfrågor. När i arbetsprocessen finns vilka auktoriteter? Varför ses de medverkande aktörerna som auktoriteter?

Den första frågan, d v s vem som ges auktoritet, kan ur mitt tolkningsperspektiv endast besvaras på ett sätt, ALLA, alla ingående aktörer i det definierade icke fast konstruerade nätverket.

5.2.1. När i miljökonsekvensanalysprocessen finns vilka auktoriteter?

I upphandlingsfasen mellan uppdragsgivarna och konsultorganisationen kan följande auktoritetspositioner definieras:

Uppdragsgivaren äger auktoriteten att välja sina leverantörer och kan grunda detta val på bl a följande kriterier, konsulternas referenser från tidigare arbeten, bedömning av tidigare samarbete, upplevelse av möte med konsult.

Konsulterna som experter kan samtidigt ses som auktoriteter inom området arbete och utformning av miljökonsekvensanalyser.

Under inventeringsfasen är konsulterna experterna, de kan som auktoriteter välja ”vad” som ingår i inventeringen, men också hur de dokumenterar detta, vilket språk de väljer att använda, samt vad de väljer att poängtera som viktiga miljökonsekvenser. Under denna fas är konsulterna att se som auktoriteter gentemot uppdragsgivarna, genom att konsulterna styr miljökonsekvensarbetets förlopp.

I diskussioner med myndigheterna, där konsulterna är uppdragsgivarens förlängda arm¹³⁶ ses myndigheterna som experter. De äger auktoriteten att ”sätta ribban” för hur djup eller omfattande rapporten ska vara för att godkännas. Samtidigt äger uppdragsgivarna auktoriteten att avbryta projektet. I denna situation har också konsulterna en auktoritetsroll då de som uppdragsgivarnas experter är rådgivande. Rådgivningen gäller konsekvenserna av att myndigheterna har angivit utökade krav på undersökningen. Denna rådgivning bygger på konsulternas kompetens att avgöra om kostnaderna för den utökade undersökningen samt för möjliga kostnader i samband med förebyggande miljöåtgärder är befogade. Konsulternas kompetens blir styrande för att avgöra vad som kan anses vara försvarbart, rimligt, i förhållande till ”vinsten” av projektets genomförande.

Vid samråd med allmänhet och myndigheter antar konsulterna auktoriteten att påpeka avvikande meningar i förhållande till sin uppdragsgivare, dock utan att därför ges möjlighet att utveckla dem. Uppdragsgivaren å sin sida förbehåller sig att i rapporten förorda sina åsikter.

För rapportens godkännande äger myndigheten länsstyrelsen auktoritet (undantag finns). Detta innebär beslut om tillåtlighet för miljökonsekvensanalyser i projektärendet. För tillåtligheten kan länsstyrelsen ensam äga auktoritet men i ”större projekt” är de underordnade regering och departement. För miljökonsekvensanalyser rörande projektgenomförande

¹³⁶ Konsulterna utgör uppdragsgivarnas förlängda arm både när mötet sker endast mellan myndighet och konsultföretag och vid de tillfällen uppdragsgivarna själva deltar i mötena.

Under hela arbetsprocessen äger uppdragsgivaren möjlighet att avbryta projektet, då de ensamma är ekonomiska auktoriteter.

5.2.2. Varför ses en aktör som auktoritet?

Inom det definierade men icke fast strukturerade nätverket handlar makt, auktoritet eller ledarskap om förmågan hos de medverkande aktörerna att påverka de övriga deltagarna i nätverket¹³⁷. Det är i sin ömsesidiga beroendeställning som de i sin samverkan utövar makt¹³⁸. Makt eller som här definierat som auktoriteter existerar endast i relationer eller när den uttrycks i handling vilket är den tolkning som jag valt att grunda mig på¹³⁹.

Ytterst kan de olika aktörernas auktoritetsroller tolkas på följande sätt: De tre medverkande aktörernas positionsmakt¹⁴⁰ är beroende av tre grundpelare, ekonomi, juridiskt tolkningsföreträde och kompetens. Uppdragsgivaren har den ekonomiska makten. Myndigheterna har den juridiska makten. Uppdragstagarnas position grundar sig i den kompetensberoende makten.

De medverkande aktörernas ”personliga” makt¹⁴¹ styrs dels av expertkunskap, dels av den medverkande aktörens förmåga (som grupp eller som individ) att styra utformningen av de gemensamma värderingarna och normerna som skapas i projektet. Här spelar de inbördes olika relationerna roll, då bindningarna mellan de medverkande i nätverket inte grundar sig på någon jämställd relation. Faktorer som styr är reproduktionen av kulturer som drivs av behovet av gemenskap och styrs av dialektet mellan vi och dem. Dessa gemenskapsrelationer byggs dels inom nätverket vilket är tydligt då konsulterna representerar uppdragsgivarna gentemot myndigheterna, och när konsulterna definierar myndigheternas krav gentemot sina uppdragstagare. Dessa dialektiska relationer blir tydliga också mellan hela nätverket som representanter för krav och utformning av projektet och allmänheten. Dessutom finns det inom hela samhällsutvecklingen ett motsättningsförhållande mellan å ena sidan teknisk utveckling och å andra sidan miljöutveckling, ur både sociokulturell och naturekologisk synpunkt, då de sistnämnda begränsar möjligheten till det förstnämnda.

5.3. Samhällelighet

Den samhällseliga positionen i det läroteoretiska spänningsfältet symboliserar det kontextuella beroendet inom läroprocessen. Illeris beskriver tre sorters lärande vilka betecknar den samhällseliga positionens karakteristika, mäterlärande, praxislärande och vardagslärande. Detta innebär för de lärande konsulterna uttryck för representationernas rum¹⁴².

¹³⁷ Jämför med Yukl, 2001; Flood & Romm, 1996, “the power of” och “the power over”

¹³⁸ Jämför med Castells, 2001

¹³⁹ Jämför Foucault, 1980

¹⁴⁰ Yukl, 2001

¹⁴¹ Yukl, 2001

¹⁴² Rum för lärande placeras i Lefebvre, 1991, definition av rumsliga perspektiv.

Den samhälleliga positionen beskriver en lärosituation vilken definieras av var eller i vilken kontext lärandet försiggår. Kontexten påverkar alltid läroresultatet och benämns som "situerat lärande". "Situerat lärande" definieras av motiveringen i läroprocessen. Läroprocessen är en del av det inre lärorummet, vilket i sin tur alltid påverkas av vad som sker i omvärlden, "de andra rummen".

Konsulternas läroprocess sker inom gruppen konsulter där individernas samverkan påverkas av gruppdynamiken. Gruppdynamiken speglar i viss mån auktoritetsroller beroende på positions- och personlig makt under arbetsprocessen med miljökonsekvensanalysen. Konsulternas läroprocess är också beroende av konsultorganisationen som nod i det definierade men icke fast strukturerade nätverket. I nätverket påverkas konsulternas läroprocess av de övriga aktörernas förmåga att influera konsulterna i deras kunskaps och kompetensutveckling. Samtliga noder i det definierade men icke fast strukturerade nätverket påverkas inom arbetsprocessen med en miljökonsekvensanalys av förändringar i omvärlden som nya forskningsrön, nya lagar och förordningar, allmänhetens ståndpunkt och infallsvinklar samt medias uppmärksamhet i projektet.

Här nedanför har jag valt att beskriva varianter av hur Illeris tre läranden, mästrelärande, praxislärande och vardagslärande kan tolkas att ske under arbetsprocessen med miljökonsekvensanalys.

5.3.1. Mästrelärande

Mästrelärande innebär att den lärande imiterar en auktoritet. Mästrelärande sker speciellt i situationer då lärande utvecklas där någon antas vara expert och de övriga efterliknar ett sätt att utföra något, en strategi, uttryckssätt eller definitioner. Detta lärande är viktigt bl a för att utveckla gemensamma språk inom en grupp eller annan gemenskap. Mästrelärandet kan användas för att den lärande saknar grundkunskaper inom ett område. Det innebär i alla situationer att de lärande ser "mästaren" som auktoritet i lärosituationen.

Tillfällen för att mästrelärande kan ske i konsultgruppen är då någon ska läras upp på ett område. Experten kan vara någon inom gruppen, inom den egna organisationen, men också ske genom institutionaliserad undervisning som ex kompetensutvecklingskurser i miljö rätt.

Utom gruppen ses Länsstyrelsens handläggare som experter och eventuellt sker "mästrelärande" vid dessa möten. Möten som kan refereras till är exempelvis diskussionsmöten kring MKB-rapporterna, informationsmöten och alla samrådsmöten med länsstyrelsen.

Vidare kan eventuellt mästrelärande ske under samrådsmötena med allmänheten. Detta kan ske både där konsulterna och deras uppdragsgivare ses som auktoritetsexperter i fråga om projektet. Det kan också vara då individer bland "allmänheten" har auktoritet på ett område och delger konsulterna sina specialkunskaper angående den specifika miljön och dess egenskaper som projektet gäller.

5.3.2. Praxislärande

Praxislärande sker genom att de lärande är delaktiga i ett kollektiv och därmed erfar ny kunskap. Det är möjligt att se praxislärande som det erfarenhetslärande som sker inför, under och efter arbetsprojekt med miljökonsekvensanalyser genomförs (återkoppla till analysen rubrik 4.2.3 och dess underrubriker).

Detta kommer till uttryck genom att konsulterna använder tidigare erfarenheter från liknande sociala lärosituationer och praktiserar dem i den pågående. Som exempel kan nämnas hur konsulterna genom dialoger med sina uppdragsgivare, myndigheterna och allmänheten kan komma fram till vad som är rimligt att beskriva vid inventeringen för ett projekt som ska lämnas i ett miljökonsekvensanalysunderlag.

5.3.3. Vardagslärande

Vardagslärande är det informella lärandet som sker i de kontextuella gemenskaperna och är intimt förknippade med olika sociala interaktioner. Det uttrycks ibland som tyst kunskap och innefattar utvecklingen av uttalade och icke uttalade strategier för att uppnå ett resultat eller skapa en relation. Informellt lärande används för att förstå hur den lärande ska gå tillväga för att nå ett resultat som erkänns som godtagbart eller kompetent. Vardagslärande i konsulternas läroprocess vid miljökonsekvensanalysprojekt resulterar i t ex ett gemensamt språk inte bara mellan konsultgruppens medlemmar utan också som gemensamt språk mellan konsulter och deras uppdragsgivare, mellan konsulterna och myndigheterna. Språket som verktyg vilket kräver balans mellan de olika aktörerna som medverkar i nätverken, är dessutom viktigt för att samråden med allmänheten ska bli givande. Vardagslärande sker t ex också genom att konsulterna lär känna personer som arbetar som handläggare på länsstyrelsen och därmed får reda på vilka specialintressen de har, vilket påverkar deras disponering av inventeringsmaterialet i MKB-rapporten. I vardagslärandet blir de möjliga kognitiva lärandets anpassningsprocesser och konvergenta läroprocesser tydliga men binds ändå samman genom de möjliga divergenta läroprocesserna där konsulternas hela "världsbild" av normer och värderingar kan förändras.

5.4. Sammanfattande analytisk tolkning av konsulternas läroteoretiska spänningsfält

För konsulterna på individnivå definieras rum för lärande i det läroteoretiska spänningsfältet av hur yrkesrollen tolkas både i samhället men också inom den egna organisationen. Konsulterna har alla en ingenjörsutbildning vilket generellt ges en hög status i samhället¹⁴³. Denna yrkesstatus som tekniska ingenjörer förminsкас genom att miljöområdet¹⁴⁴ generellt har en låg status. I arbetet med miljökonsekvenser och samhällsplanering innebär konsultrollen en maktposition, då konsulterna inventerar, definierar och utvärderar natur, kultur och miljö inom ett projektområde. Deras arbete

¹⁴³ Berner, 2003

¹⁴⁴ Hilding-Rydevik, 2004: Jämför med att hon poängterar behovet av miljöområdets värdeförstärkning i samhället

påverkar hur samhället utvecklas i framtiden genom deras förmåga/kompetens att definiera konsekvenserna inom hela miljösektorn för varje enskilt projekt¹⁴⁵. Utredningarna styrs av handläggarna på myndigheterna och deras förmåga/kompetens att ställa krav¹⁴⁶. Slutligen styrs möjligheterna till att göra miljökonsekvensutredningar av uppdragsgivarnas ekonomi, vilja att genomföra förändringsprojekt samt val av konsultföretag. Konsulterna i det aktuella företaget ger uttryck för tydliga etiska gränsvärktyg både som individer men också som organisation genom policier samt avtal med uppdragsgivare. Tillsammans utgör detta rumsliga praktiker för lärandet, vilka tydliggör möjligheterna och gränserna för de sociala rum vilka blir tillgängliga för konsulterna och deras organisation¹⁴⁷.

Etiska ideologier och värderingar bland konsulterna och inom organisationen, ställs i uppdragsprojektet i förhållande till uppdragsgivarens behov och ekonomiska förmåga att göra de undersökningar som behövs för att projektet ska bli tillåtligt i förhållande till kraven som definieras av handläggande myndigheter. I denna sociala interaktion ställs höga krav på social förmåga och kreativitet för att bibehålla statusen som kompetenta miljöutredare gentemot uppdragsgivarna och myndigheterna¹⁴⁸. Detta innebär att konsulterna måste lära sig hur de ska göra sig förstådda inom ett brett kompetensområde, både gentemot allmänhet, politiker och experter inom hela miljöområdet och teknikområdet¹⁴⁹. Att hitta de språkliga och retoriska verktyg som behövs ställer krav på en ständig kompetensutveckling.

Inom miljöområdet definieras ständigt konsekvenserna av tidigare handlande vilket påverkar debatten i media och politiskt och detta ger utslag i förändring av kravställningarna på miljökonsekvensanalyser från myndigheterna. För konsulterna innebär detta ett ökat behov för att utveckla helhetsperspektiv genom en väl utförd omvärldsanalys. Det innebär också krav på en successiv kompetensutveckling inom det egna tekniska specialområdet. Myndigheterna använder å sin sida konsulternas dokumentation som utgångspunkt för att förbättra sin förmåga som kravställare. För denna läroprocess är projektägande beställares ekonomiska förmåga att utföra undersökningar basen för verksamheten. Denna ekonomiska förmåga knyts till taket i kravställningarna och styr myndighetens möjlighet att utöka sin kunskapsbas.

Uppdragsgivarna får om det rör sig om ett enstaka tillfälle en djupare förståelse för vad processen med miljökonsekvensanalyser innebär. De ges under processen möjligheten att söka alternativa kreativa mer långsiktiga hållbara lösningar för sin produktion. Stora infrastrukturaktörer får successivt allt större kunskap om hur projekt ska utarbetas för att ges tillförlitlighet och när ett projekt inte är värt att satsas på då det innebär alltför stora undersöknings-, underhålls- eller utvecklingskostnader för att genomföra projekt. De

¹⁴⁵ Jöborn, 2001: Jämför med kravställningen från länsstyrelsen

¹⁴⁶ Jöborn, 2001: Är ett exempel på grunder för myndigheternas kravställningar på MKB-rapporter

¹⁴⁷ Illeris, 2001, 163 ff och lärandets rum i sammanknutet med Franzén 2004, s 54-56, tolkning av Lefebvre, 1991, beskrivning av rumsliga praktiker

¹⁴⁸ Jämför med Illeris, 2001, s 184, möjligheterna kring interaktion, s 119 internalisering, s 218, ackommodation genom reflektion när material sammanfattas och integreras från olika strukturer samt s 111-119 samspel och kritiskt förhållningssätt

¹⁴⁹ Carlgren, 1999, s 19: Jämför med "För att göra sig förstådd i skolan måste man behärska skolans språkspel" samt Fiske, 1997, s 70: "What actually determines the code used is the type of social relation that exist."

läroprocesser som definieras är främst divergenta då de ställer höga krav på kreativt nytänkande men är också konvergenta då läroprocesserna ger möjlighet att utverka strukturer och strategier i genomförandet av miljökonsekvensbeskrivningar. I konsultrollen ses detta ur kompetenssynpunkt som förmåga till tydlig biograficitet.

För konsulterna ska kunskap i vardagslärande utvärderas samt praxislärande utvecklas till ett helhetsperspektiv under arbetet med miljökonsekvensanalyser och miljökonsekvensbeskrivningar¹⁵⁰.

5.4.1. Konsekvenser av det läroteoretiska spänningsfältet under arbetsprocessen

För miljökonsekvensanalyser är läroprocesserna grundläggande eftersom den kunskap och den kompetens som finns idag inte definierar behovet av kompetens imorgon. I konsultrollen innebär detta ett öppet förhållningssätt och förmåga att kritiskt granska, den egna förmågan, den egna organisationen, uppdragsprojekten och kraven från myndigheterna. För att få uppdrag så måste konsulterna synliggöra sin aktuella kompetens i ett flexibelt vågspel mellan uppdragsgivarna och myndigheterna. Yrkesrollen som miljökonsult innebär en tydlig maktposition inom samhällsplaneringen med innebörden av ett socialt ansvar vilket definieras genom etiska värderingsverktyg inom konsultorganisationen och i relationer med andra organisationer (vilka skapar nätverk).

6. Diskussion sett utifrån läroprocessernas roll i arbetslivet – konsulternas dilemma

Individens upplevelse av sin egen position, sitt yrkesutövande och sin förmåga att förändra och förändras är grundläggande för vilka läroprocesser som möjligen sker under en arbetsprocess. Omvärlden och främst då de övriga aktörerna i nätverket påverkar vilka normer och regler som är rådande inom nätverket. Vidare vilken kunskap och vilka egenskaper som ses som värdefulla för konsulterna som nod i nätverket och i deras yrkesutövning. Kommunikationsformerna och kommunikationsklimatet inom nätverket är styrande för vilka läroprocesser som möjliggörs. ”Organisationskulturen” som skapas inom nätverket styr vidare kunskapsutvecklingens fokus under läroprocessen. Med andra ord är subjektivitetens^{xx} internaliserande^{xxi} strukturer av interaktionsformer vilka utspelas under läroprocesserna vad som styr kunskapsutfallet hos erfaraende subjekt.

Ramen för läroprocessen är beroende av den lärandes förhållande till positionerna inom det läroteoretiska spänningsfältet psykodynamik, samhällighet och kognition enligt Illeris läroteoretiska modell. Ur konsulternas synvinkel antas läroprocessen styras av att

¹⁵⁰ Illeris, 2001, jämför positionerna för Illeris det läroteoretiska spänningsfältet i Illeris modell

de befinner sig som en av noderna i ett strukturerat men icke fast definierat nätverk. Konsulterna som uppdragstagare, beställarna som uppdragsgivare och myndigheterna som ”uppdragsmottagare” är de tre noderna i detta nätverk¹⁵¹. Dessa nätverksnoder innebär att ett ”spänningsfält” utvecklas vilket definieras av hur dessa nätverksnoder positioneras sinsemellan. Positioneringen innebär att ett ömsesidigt men icke jämligt beroende etableras nätverksnoderna emellan.

Flexibiliteten och kreativiteten i konsulternas läroprocess belyser behoven och kraven på denna kompetens. Det är förmågan till assimilationslärande som är styrande och förmågan till ackommodationslärande vilken är gränssättande för konsultens eller den lärandes kompetens. Därmed är de kunskaper som utvecklas genom divergent lärandet grunden för en utveckling för ett konvergent lärande vilket i ett socialt sammanhang bestäms och därmed tolkas som kompetens. Yrkesrollen som konsult innebär försäljning av kunskap, kompetens, d v s deras förmåga att förstå lite mer ett större djup inom ett specialområde än de som köper deras tjänster. De ”lever” på att bli respekterade för sin kompetens. Hos konsulterna är kompetens ett villkor för att bli respekterad både bland sina uppdragsgivare och bland dem som är uppdragens resultatmottagare. Dagens samhälle definieras ofta som ett kunskapssamhälle, där konsulter som yrkesgrupp är kunskapsbärare och kunskapsägare och därmed spelar en tydlig roll för vilken kunskap som ges giltighet i samhället.

Kompetens i kunskapssamhället utvecklas och bestäms inom den kontext där den uttolkas. Detta får som konsekvens att de som ges utrymme att delta i arbetsprocesserna också definierar vilken kunskap som är giltig för den aktuella kontexten. Övriga samhällsmedborgare ges inte tillträde i denna kontext. Dessa definitioner av vad som är giltig kunskap har inflytande och genomslag över samhället och samhällsutvecklingen. Detta ställer krav på de som deltar i dessa arbetsprocesser har förmågan och viljan till ett ackommodationslärande men samtidigt förmågan och vilja till att ständigt utveckla sitt assimilativa lärande för att ha de referensramar som behövs i den samtid som de agerar i.

Spänningsfält som skapas inom nätverk kan jämföras med hur subjekt definieras t ex under en intervju mellan informant och intervjuare, inom akademien mellan vetenskap, vetenskaplighet och forskare, för individen/gruppen eller organisationen mellan kunskap, lärande och kompetens¹⁵². Denna studie måste ses som ett litet klipp ur möjliga variationer på läroprocessen i en reell arbetssituation. Det skulle därför vara mycket givande att utveckla denna studie dels genom ett större informantunderlag, dels genom att använda andra undersökningsmetoder som direkta observationer av arbetsprocessen m m. Vidare skulle det vara intressant att undersöka mer djupgående vilka följder läroprocesserna har för hur nätverken konstruerar kompetens. En fördjupad undersökning skulle kunna definiera vilka faktorer som möjligen medför att en specifik kunskap eller erfarenhet utvecklas till giltig kompetens inom och utom nätverk. Vad jag ser som intressant för denna infallsvinkel är läroprocessen och läroprocessens koppling till kompetens (-definiering). Detta upplever jag har konsekvenser för samhällsutvecklingen och därför är intressant och viktigt både inom vetenskapen och för arbetslivet.

¹⁵¹ Karlsson, 2004, s 79 samt Castells, 2001

¹⁵² Alvesson, 1999; Haraway, 1999; Haraway, 2001; Illeris, 2001

6.1. Metoddiskussion

Den fenomenografiska ansatsen som metod avser att beskriva varianter av hur ett fenomen upplevs genom att analysera detta i ett antal aspekter. Resultatet avser att spegla detta fenomen så att det återger på vilka sätt fenomenet kan erfaras på bästa sätt. I denna studie diskuteras inte utfallet av de läroprocesser som sker, det vill säga vad konsulterna erfar. Vidare diskuteras inte vilken kunskap som utvecklas och vad detta har för betydelse. Illeris modell för det läroteoretiska spänningsfältet ger möjligheter att fundera över vilka läroprocesser som sker och i vilka sammanhang de sker. Däremot ger modellen inte möjlighet att utvärdera vilken kunskapsutveckling, som sker, eller betydelsen av denna kunskapsutveckling. Illeris¹⁵³ behandlar läroprocessen inte som kunskapsutvecklingsprocess, utan läroprocess dock utan värderingar av kunskapen annat än som beroende av kontexten. Denna reflektion gör däremot exempelvis Flood och Romm¹⁵⁴ i sin modellering av läroprocessen i förhållande till kunskapsutvecklingen. I denna modell av lärande som ”single, double och triple loop learning”, vilket de tydliggör genom tre sätt att ställa frågan gentemot kunskapen är följande: (1) Gör vi saker på rätt sätt?, (2) Gör vi rätt saker?, (3) Stöds riktigheten i kunskapen av makten eller vice versa¹⁵⁵.

I studien besvaras inte om konsulterna gör saker på rätt sätt, inte heller om de gör rätt saker. Inte heller diskuteras om riktigheten i kunskapen stöds av makten eller vice versa. I studien besvaras endast frågor kring varianter på möjliga läroprocesser i förhållandet till konsulternas delaktighet i ett nätverk, som är knuten till en arbetsprocess i ett arbetsprojekt.

Det datamaterial, som finns tillgängligt i denna studie, ger inte svar på om konsulterna verkligen ges tid i sitt yrkesutövande att aktivt söka ny kunskap och om arbetstiden ger utrymme för lärande. Det visar inte heller vilken kunskap konsulterna utvecklar, om det är deras sociala kompetens inom nätverket, eller om deras kunskapskompetens i förhållande till miljö och samhällsplanering förändras och utvecklas. Diskussionerna rör de sociala relationernas betydelse för möjligt lärande men inte de kunskapsmässiga professionella kompetensernas utvecklingspotential.

I detta specifika sammanhang spelar valet av kunskapsutveckling roll inte bara för de enskilda yrkesutövande, konsulterna, deras uppdragsgivare eller uppdragens resultatmottagare utan också för oss som allmänhet, som levande i den miljö som påverkas av samhällsplaneringen. Det är betydelsefullt för oss som samhällsmedborgare att resultatet i dessa utredningar inte är kortsiktigt. Att de kumulativa miljöeffekterna synliggörs, att nya tydliga tröskelvärden för miljöfarlig verksamhet anpassas i förhållande till både nuläget och framtiden. Vi som samhällsmedborgare måste kunna lita på att miljökonsekvenserna avspeglar inte bara kunskap om hur en miljökonsekvensutrednings bör och skall göras. Detta skulle kunna jämföras med en internutvärdering. Denna jämförelse kan göras om alla inblandade, uppdragsgivare, uppdragens resultatmottagare och uppdragstagarna lägger huvudvikten i att utveckla sina sociala relationer istället för att gemensamt utveckla erfandet av miljökunskap

¹⁵³ Illeris, 2001

¹⁵⁴ Flood & Romm, 1997

¹⁵⁵ Flood & Romm, 1996, s 226

och vikten av att vara tydliga i kommunikationen. I ett sådant sammanhang speglas de interna förväntningarna i utredningarna, vilket gör att förmågan till extern utvärdering går förlorad. ”Paraplyseende” krymper och konsekvensutredningarna kommer istället att bygga på ett internt ”trattseende”.

Dessa konsekvenser för kunskapsutveckling är inte specifikt för detta nätverk utan återspeglas i olika varianter för alla arbetssituationer där det finns ett beroendeförhållande mellan uppdragstagare och uppdragsgivare och uppdragens resultatmottagare.

Svårigheten att både kompetensutveckla för att anpassa sig i sociala relationer och utveckla sin professionella ämneskompetens är en del av konsulternas dilemma. På liknande sätt måste alla uppdragstagare förhålla sig beroende på sin relation till uppdragsgivare och uppdragens resultatmottagare. Det sätt varpå metoden används ger inte uttryck för vad som upplevs som bästa sättet att erfaras genom det studerade fenomenet utan endast på olika varianter av hur detta erfarande påverkas och återspeglar varianter av möjligheter och begränsningar i lärande.

7. Referenser

- Abrahamsson, L., (2000). Att återställa ordningen. Könsmönster och förändring i arbetsorganisationer. Borea Bokförlag, Umeå
- Abrahamsson, L., Gunnarsson, E., (2002). *Arbetsorganisation, kompetens och kön – i gränslandet mellan rörlighet och stabilitet*, s 225-254, Utbildning kompetens och arbete redaktörer, Kenneth; Abrahamsson, Lena; Björkman, Torsten; Ellström, Per-Erik; Johansson, Jan, Studentlitteratur, Lund
- Alexandersson, M., (1994). Metod och Medvetande, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, 96:1994 ISBN 91-7346-273-X
- Alvesson, M., (1999). Beyond Neo-Positivists, Romantics and Localists – A Reflexive Approach to Interview in Organizational Research, 33 pages, Departement of Business Administration, School of Economics and Management, Working paper series / Institutet för ekonomisk forskning, Lunds universitet, , ISSN 99-0775447-1 ; 1999:3
- Alvesson, M., (2001). Organisationskultur och ledning, Liber AB, Malmö
- Alvesson, M., (2002). Kommunikation, makt och organisation; Kritiska tolkningar av ett informationsmötet i ett företag 2:de upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm
- Alvesson, M., Billing Due, Y., (1999). Kön och organisation, Studentlitteratur, Lund
- Alvesson, M., Deetz, S., (2000). Kritisk samhällsvetenskaplig metod, Studentlitteratur, Lund
- Alvesson, M., Sköldberg, K., (1994). Tolkning och reflektion : vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod, Studentlitteratur, Lund
- Aspegren, M., (2002). *Är vi lika bra som andra? Sveriges kompetensförsörjning i ett internationellt perspektiv*, s 93-112: Utbildning, kompetens och arbete, redaktörer; Kenneth Abrahamsson, Lena Abrahamsson, Torsten Björkman, Per-Erik Ellström, Jan Johansson, Studentlitteratur, LUND
- Barthes, R., (1985). The Grain of the Voice, Interviews 1962-1980, translated by Linda Coverdale, University of California Press, Berkeley and Los Angeles
- Berner, B., (2003). *Kvinnor i ingenjörsarbete. Kön, makt och ingjörskulturer*, s175-200: Vem tillhör tekniken? Kunskap och kön i teknikens värld, redaktör: Boel Berner, Arkiv förlag, Lund
- Bryman, A. (2002). Samhällsvetenskapliga metoder. Liber Ekonomi. Malmö
- Butler, J., (1999). Gender Trouble, Routledge, New York, London
- Börebäck, K., (2004). Betydelsen av genus/kön I samhällsplanering med hänseende på miljökonsekvensanalyser. C-uppsats, 2004-04-28: Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet; Box 117, 221 00 LUND
- Carlgren, I., (1999). *Pedagogiska verksamheter som miljöer för lärande*, s 9-29, Miljöer för lärande, red Ingrid Carlgren, Studentlitteratur, Lund

- Castells, M., (2001). Informationsåldern: ekonomi, samhälle och kultur: Nätverkssamhällets framväxt, 2:nd upplagan; Daidalos, Göteborg
- Christiansson, S.-Å., Engelberg, E., Holmberg, U., (1998). Avancerad förhålls- och intervjumetodik, Natur och Kultur, STOCKHOLM, ISBN: 91-27-06851-x.
- Clausen, C., Kamp, A., (2001) *Forandringer i arbejdslivet – mellem læring og politik*: Tidsskrift for Arbejdsliv, 3 årg nr 2
- Drejer, A., (2000). *Organisational learning and competence development*, pp 206-220, The Learning Organization, vol 7, no 4, ISSN 0969-6474
- Dysthe, O. (2003). *Om sambandet mellan dialog och lärande*, av Olga Dysthe, s 7-30; *Sociokulturella teoriperspektiv på kunskap och lärande*, av Olga Dysthe, s 31-74: i Dialog, samspel och lärande, redaktör Olga Dysthe, Studentlitteratur Lund
- Dysthe, O., Hertzberg, F., Løkenstgard H. T. (2002). *Skriva för att lära*. Studentlitteratur. Lund
- Egidius, H., (2000). Pedagogik för 2000-talet, s 9 –311, Natur och Kultur, Stockholm
- Ellström, P-E (1992). Kompetens, utbildning och lärande i arbetslivet: Problem, begrepp och teoretiska perspektiv. Allmänna Förlaget. Stockholm
- Fadeeva, Z., (2003). Exploring cross-sectoral collaboration, för sustainable development, A case of tourism, Doctoral thesis, The International Institute for Industrial Environmental Economics, IIIIEE, Lund University, ISSN 1402-3016; ISBN 91 88902 30 7
- Fiske, J., (1990). Introduction to communication studies, Routledge 2nd edition, London, New York
- Flood, R., L., Romm, N., A., (1996). Diversity Management, Triple Loop Learning, Wiley, Sussex, England
- Flyvbjerg, B., (1993). Rationalitet og Magt, Det konkrete videnskab, Akademisk forlag, Odense, Danmark
- Foucault, M., (1980). Power of knowledge, selected Interviews and Other Writings 1972-1977: edit by Colin Gordon, Harvester Press, London G-B
- Franzén, M., (2004). *Rummets tvära dialektik Notater till Henri Lefebvre*, s 49 – 63, Urbanitetens omvandlingar, Kultur och identitet i den postindustriella staden: Redaktörer Thomas Johansson & Ove Sernhede, Daidalos AB, Göteborg, ISBN 91 7173 194 6
- Hackett, S., (2001). *Educating for competency and reflective practice: fostering a conjoint approach in education and training*, pp 103-112, Journal of Workplace Learning, vol 13, no 3, ISSN 1266-5626
- Haraway, D., (2001). *Det beskjedne vitnet: Feministiske diffraksjoner i vitenskapsstudier*, av, s 189-206; Teknovitenskapelige kulturer: redaktörer: Kristin Asdal, Brita Brenna & Ingunn Moser, Spartacus Forlag AS, Norge, ISBN 82-430-0123-9
- Harding, S., (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from women's Lives*, Open University Press, Ballmore Buckingham, USA, ISBN 0 33509761 8

- Helmstad, G., (1999). Understanding of understanding, An inquiry concerning experiential conditions for developmental learning, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, ISBN 91 7346 349 3
- Hogg, M., (2001). *Social Identification , Group Prototypicality and Emergent Leadership*, pp 197-212: Social Identity Processes in Organizational Contexts, edit by Michel A. Hogg and Deborah J. Terry, Psychology Press, Taylor & Francis Group, Philadelphia, USA
- Hogg, M., Terry, D., (2001). *Social Identity Theory and Organizational Processes*, pp1-12: Social Identity Processes in Organizational Contexts, edit by Michel A. Hogg and Deborah J. Terry, Psychology Press, Taylor & Francis Group, Philadelphia, USA
- Illeris, K. (2001). Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx, Studentlitteratur, Lund, ISBN 91 44 01327 2
- Jacobsen, D., I., Thorsvik, J., (2002). Hur moderna organisationer fungerar: Studentlitteratur, LUND
- Jarvis, P., (1992). Paradoxes of Learning: On Becoming an Individual in Society, Jossey-Bass, San Francisco
- Jöborn, I., (2001). MKB rapport ”MKB i Skåne län – Länsstyrelsens grundsyn på arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar”, ISSN: 1402-3393-2000:55; Länsstyrelsen i Skåne län, Miljöenheten, 205 15 MALMÖ, www.m.lst.se
- Karlsson, D. (2004). *Mellan jaget och nätet Manuel Castells, cykelkedjan och Göta älvs båda stränder*, s 75-108: Urbanitetens omvandlingar, Kultur och identitet i den postindustriella staden: Redaktörer Thomas Johansson & Ove Sernhede, Daidalos AB, Göteborg, ISBN 91 7173 194 6
- Kroksmark, T., (1987). Fenomenografisk didaktik, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, 0436-1121; 63
- Kvale, S., (1997). Den kvalitativa forskningsintervjun, 7-306, Studentlitteratur, Lund
- Lefevre, H., (1991). The Production of space, Blackwell, Oxford UK
- Leig Star, S., (2001). *Makt, teknologier og konvensjonens fenomenologi. Om å være allergisk mot løk*, s 125-154, Teknovitenskapelige kulturer: redaktörer: Kristin Asdal, Brita Brenna & Ingunn Moser, Spartacus Forlag AS, Norge, ISBN 82-430-0123-9
- Marton, F., (1981). Phenomenography – describing conceptions of the world around us. Instructional Science 10, 177-200
- Marton, F., Booth, S., (2000). Om lärande, 1-283, Studentlitteratur, Lund
- Peltonen, C., (1997). Har naturvetenskapen ett kön? KIA Kvinnor i akademien nordisk konferens om kvinnors villkor inom naturvetenskaplig, teknisk och medicinsk forskning, Göteborg 20-22 augusti 1997; Chalmers tekniska högskola, GÖTEBORG
- Probst, G. & Büchel, B. (1997). Organizational learning. The competitive advantage of the future. Prentice Hall Europé. ISBN 0-13-462326-6
- Reinharz, S., (1992). Feminist Methods in Social Research, Oxford University Press, New York

- Reyes los, P., Molina, I., (2003). *Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige*, s 295-317, *Maktens (o)lika förklådnader, Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red Paulina de los Reyes, Irena Molina och Diana Mulinari, Atlas, Stockholm
- Rosenberg, T. (2002). *Queerfeministisk agenda*, Atlas, Stockholm, ISBN 91 7389 140 1
- Schierup, C.-U., (2003). *Vart tog den sociala dimensionen vägen? Medborgarskap, multikulturalism och social exkludering*, s 237-262, *Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red Paulina de los Reyes, Irena Molina och Diana Mulinari, Atlas, Stockholm
- Skeggs, B., (1997). *Att bli respekterad*, Daidalos, Göteborg
- Smeds, J., (1997). *Statement and Story Robert Grave's myth making*, Åbo Akad Univ Press
- Säljö, R., (2000). *Lärande i praktiken – Ett sociokulturellt perspektiv*, s 1-279, Prisma, STOCKHOLM
- Säljö, R., (2003). *Samspel samarbete och samsyn av Roger Säljö, Eva Riesbeck och Jan Wyndhamn*, s 219-243. i *Dialog, samspel och lärande*, redaktör Olga Dysthe, Studentlitteratur. Lund
- Säljö, R., Schoulz, J., Wyndhamn, J., (1999). *Artefakter som tankestötta, Barns förståelse av astronomiska begrepp i ett sociokulturellt perspektiv*, s 155-181, *Miljöer för lärande*, red Ingrid Carlgren, Studentlitteratur, Lund
- Terry, D., (2001). *Intergroup Relations and Organizational Mergers*, pp 229-248: *Social Identity Processes in Organizational Contexts*, edit by Michel A. Hogg and Deborah J. Terry, Psychology Press, Taylor & Francis Group, Philadelphia, USA
- Traweek, S., (2001). *Kropper som bevis: Lov og orden, sexy maskiner og erotikken i feltarbeidet blant fysikere*, av, s 207-224; i boken *Teknovitenskapelige kulturer*: redaktörer: Kristin Asdal, Brita Brenna & Ingunn Moser, Spartacus Forlag AS, NORGE, ISBN 82-430-0123-9
- Tyler, T., (2001). *Cooperation in Organizations: A Social Identity Perspective*, pp 149-166: *Social Identity Processes in Organizational Contexts*, edit by Michel A. Hogg and Deborah J. Terry, Psychology Press, Taylor & Francis Group, Philadelphia, USA
- Uljens, M., (1989). *Fenomenografi – forskning om uppfattningar*, Studentlitteratur, ISBN 91-44-29061-6
- Walhjalt, B., (1999). *Vetenskaplig kvalitet – närvaro och frånvaro*, s 314-326, *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning – 24 forskare visar hur och varför*, redaktörer, Jitka Lindén, Gunnella Westlander och Gunnar Karlsson
- Wennerås, C., Wold, A., (1997). *Rätt kön och kontakter krav för karriären, Nepotism and sexism in peer-review*, *Kvinnor i akademien: nordisk konferens om kvinnors villkor*; Göteborg, Chalmers tekniska högskola,

Yukl, G., (2001). Leadership in organizations 5:th edit, Prentice Hall, Upper Saddle River New Jersey, 07458

Yuval-Davis, N., (1997). Gender & Nation, SAGE publications London, Thousand Oaks, New Dehli

7.1. Internetadresser

Berg Olsen, J.-K., (2004) *Vitenskapen om den erfarte tid* (av Jan-Kyrre Berg Olsen, Ph.D. i filosofi og videnskabsstudier Roskilde universitet): Filosofi.net, no juni-juli 2004, ISSN 1399-2996 (hämtad från nätet den 27 juli 2004)
<http://www.filosofi.net/artikler/erfartetid.pdf>

Christensen, Tom Elmer; Jörgensen, Henning & Wejdling, Henrik: 2002, Økologiske rygsække – ressourceeffektivitet, materialestrømme og globalisering: elektronisk ISBN: 87-7972-272-5, (hämtat på nätet 2003-06-26),
<http://www.mst.dk/udgiv/Publikationer/2002/87-7972-272-5/htm/html/kap04.htm>

Donna J. Haraway, (1991). Chapter 9, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective" in Simians, Cyborgs, and Women: the Reinvention of Nature (New York: Routledge, 1991), pp. 183-201 (hämtad från Internet 2001 10 23:
<http://.hsph.harvard.edu/rt21/concepts/HARAWAY.html>)

Eriksson, I.-M.; Lingestål, I., (2002). Miljökonsekvensbeskrivning inom vägsektorn, sammanfattande del., Vägverket 2002:40; ISSN: 1401-9612; (hämtat från nätet 2004-04-06) http://www.vv.se/publ_blank/bokhylla/miljo/2002_40/2002_40.pdf

Hilding-Rydevik, T., (2004). SMB-utblickar och erfarenheter, 2004-04, (hämtad från nätet 2004-05-10), http://www-mkb.slu.se/Evenemang/MKB_SMB/THR_pres1.pdf

Naturvårdsverket, (2002). Strategiska miljöbedömningar: ansvarig, Ebbe Adolfsson Uppdaterad: 2002-04-22 (hämtad från nätet 2004-05-10)
<http://www.naturvardsverket.se/index.php3?main=/dokument/hallbar/planer/samsme r/info/direktiv.htm>

Sawatsky John (1997). intervjumetodik, ”Ställ rätt fråga och du kan få ett strålande svar”: Internetsida med reportage från 1997-01-20 (hämtat från nätet 2002-10-27), http://www.journalisten.nu/a.asp?article_id=1503

Vägverket, (1999). Väg som uppfyller kriterier för natur- och kulturvärlden utgiven 1999-12-30, Publikation, Vägverket 1999:171;
http://www.sika-institute.se/utgivning/2000_1u8.pdf

8. Bilagor

8.1. Utveckling av författarens förförståelse samt ontologisk diskussion

Inom naturvetenskap ifrågasätts kunskap i förhållande till objektivitet, neutralitet, upprepbarhet generalisering och upptäckten av ”lagar”¹⁵⁶. Kunskapen objektifieras och ses som sanning till dess nya objektiva bevis lagts fram som ändrar ställningstagandena. Inom den naturvetenskapliga kontexten ifrågasätts aldrig eller ytterst sällan ”tillverkaren” av kunskap och dennes subjektiva relation till den kunskapsframställning som sker¹⁵⁷. Inom genusvetenskapen finns ett kritiskt förhållningssätt vilket utgår från att kunskap formuleras och skapas i en social kontext och därmed är beroende av vem som formulerar normerna i denna kontext¹⁵⁸. Världen är inte könsneutral därför är kön och genus centralt inom denna vetenskap.

När den kulturella puts som är knuten till kön/genus väl knackats bort återstår människor hänvisade till heterosexualitet. Ämnen som kön och sexuell identitet är en politisk stridsterräng som väcker mer känslor än teorier. Terminologin har kunskapsteoretisk betydelse därför att ordval också påverkar sättet att ställa frågor och följaktligen resultatet. Kön och sexualitet existerar uppenbarligen. Queerteorin syftar ytterst till att både teoretiskt och politiskt ifrågasätta samtliga sexuella kategorier och radera gränserna mellan dem.¹⁵⁹

Dessa två i många avseende motsatta förhållningssätt gentemot vetenskap¹⁶⁰ och vetenskaplighet gjorde att när jag började studera pedagogik kände en stor befrielse i att kunna förhålla mig till dessa synsätt ur ett lärandeperspektiv. Fenomenografin^{xxii} som forskningsansats har vuxit fram främst inom pedagogisk och didaktisk forskning, där vår medvetna uppfattning av omvärlden är inriktad på relationen människa – omvärld. Uppfattningen grundar sig på att individen möter sin omvärld vilken är i ständig förändring mot någon typ av bakgrund, både som utforskare och forskningssubjekt. Denna förändring bygger på en symbios mellan den enskilde individen och dess relationer, dess fysiska och psykiska förutsättningar och den omvärld, den kontext som omger individen vid varje enskilt tillfälle. Fenomenografin ger utrymme att beskriva den ständiga förändring som sker och variationer av hur den uppfattas.¹⁶¹

¹⁵⁶ Alvesson, 2000

¹⁵⁷ Alvesson 2000; Traweek, 2001

¹⁵⁸ Butler, 1999; Yuval-Davis, 1997, Haraway, 1991, Haraway, 2001 etc

¹⁵⁹ Rosenberg, 2002

¹⁶⁰ Traweek, 2001, s 212: ”Du kan ikke vite noe om våre forskningsmetoder så sant du ikke kommer hit ofte og tilbringer mye tid samman med oss, men siden du kjenner oss, blir arbeidet ditt subjektivt, og det er ikke forskning.”

¹⁶¹ Egidius, 2000, s 157-163; Kvale, 1997, 54-56; Marton, 1981; Marton & Booth, 2000, kap 6, s 145-177 spesielt s 159-162; Säljö, 2000, spesielt s 17, 58 och s 204; Uljens, 1989

Fenomenografin som ansats blir härigenom en inspirationskälla till denna interaktion och utveckling av det egna erfarandeperspektiv, vilket jag därmed kan förhålla mig till. Fenomenografin bygger på dialektiska grepp men motsätter inte en dekonstruktion där resultatet har sitt fundament inom poststrukturalismen. Denna slutsats drar jag trots att det för fenomenografin talas om rationalism¹⁶², vilket jag tolkar som ändamålsenlighet vilket i sin tur är beroende på den utforskandes syfte för den specifika studien.

” Something which offers an acknowledgement that the world under agogical aspects, and that it does so through the human and for humans.

The human scientifically of the research is thus manifest in that the research is assumed possible just because of the language that belongs to what is studied and the situations this is part of and thorough which it becomes possible to approach and objectify things through communication. This also shines through in that the assumption that communication with persons about subject-objects is the main source of information, and that the ways of delimiting and studying the subject-objects is not the only way to do so, but only the best way so far “seen” given the values that are striven for in research practise.”¹⁶³ (agogical: invoking a sense of wonder)

¹⁶² Helmstad, 1999, s 88-89

¹⁶³ Helmstad, 1999, s 97

8.2. Brev till konsultföretaget

Hänvisar till vårt samtal idag där jag framställde ett önskemål om att få göra en intervjuundersökning.

Med utgångspunkt i det arbete som dina medarbetare utför i projekt för utformandet av bl a miljökonsekvensanalyser vill jag genom ett antal djupintervjuer utveckla underlaget till min C-uppsats i Genusvetenskap på Lunds Universitet.

Min ansats är att undersöka hur individerna i en organisation hanterar den grundläggande konflikt det innebär att jämkla mellan olika intressen, i det här fallet beträffande naturvärden, miljövärden och kulturvärden.

I min undersökning är jag intresserad av att undersöka hur det inbyggda problem vilket är en följd av intressekonflikten hos olika grupper i samhället hanteras med utgångspunkt från individers arbetslivserfarenhet, utbildningsbakgrund, ålder och kön.

Jag har tidigare arbetat i och med organisationer av olika slag, bland annat i utvecklings- och utvärderingsprojekt, samt med olika pedagogiska verktyg. Min egen utbildnings bakgrund ligger inom det naturvetenskapliga fältet närmare bestämt inom geologin. Under de senare åren har jag byggt på med samhällsvetenskapliga studier främst i genusvetenskap men också kring organisationsutveckling, ledarskap, pedagogik och juridik.

Utgångspunkten är att ni vinner på att jag utför denna utvärdering i er verksamhet, och att resultatet av undersökningen ska kunna utvecklas exempelvis i ett försäljningsargument byggd på er verksamhet och affärsidé samt ”er insikt” och vision. Därmed vill jag också öppna möjligheten för er att komma med synpunkter och önskemål av och kring utformningen av min undersökning, så att den blir bärare också av de behov och önskemål ni har för densamma.

Det är viktigt att jag så snart som möjligt får ert svar, då intervjuerna bör förläggas senast kring den 2 maj. Om ni är intresserade av att vara delaktiga, motser jag ett svar från er senast den 16 april 2003.

Många Vänliga Hälsningar

Kristina Börebäck

kristinaboreback@hotmail.com

- ♦ Den praktiska utformningen:
 - Intervjuundersökningen bör innefatta 5-8 personer bland dina medarbetare. Dessa bör ha olika men jämställda arbetsuppgifter.
 - Finns möjligheten inkluderas gärna din roll också i undersökningen.
 - Varje intervju beräknas att vara ca 45 minuter och bör vara maximalt 60 minuter.
 - En återkoppling till varje intervjuperson beräknas ta maximalt 15 minuter, då de läst igenom och får möjlighet att göra tillägg eller förtydliganden av materialet.

Allt material kommer att behandlas konfidentiellt och inga namn kommer att publiceras. Konfidentialiteten gäller på så sätt att endast intervjupersonen och intervjuaren kommer att ha tillgång till själva intervjumaterialet.

XX AB kommer att få tillgång till analysen och den färdiga uppsatsen och har därmed möjlighet att välja att använda detta material för andra ändamål än de (mina) ursprungliga.

8.3. PM för vad intervjuerna skulle utgå ifrån

Utgångspunkten för intervjun kommer att vara informanten och informantens erfarenheter.

- Bakgrund och tidigare erfarenheter
- Ditt arbete
- Din arbetssituation
- Arbetsgrupper
- Vilka väljs, vem, varför, hur möjligheter och begränsningar
- Grupper – mötande och möten
- Stress
- Natur
- Miljö – vems miljö – vilken miljö
- Kultur – vems kultur – vilken kultur
- Objektivitet – den egna –myndigheternas
- Spelar det roll vem kontakterna varit med
- Egna och andras krav på det egna arbetet
- Vem är kravställare

ⁱ ”Ett sätt att erfara någonting” är att erfara någonting som någonting, att erfara en mening som är dialektiskt sammanflätad med en struktur. ”Ett sätt att erfara någonting” är ett sätt att urskilja någonting från och att relatera det till ett sammanhang. Meningen hos någonting för någon vid en viss tidpunkt, det motsvarar det mönster av delar eller aspekter som urskiljs och som samtidigt är föremål för ett fokuserat medvetande.” (Marton & Booth, 2000, s 161)

ⁱⁱ ”Insikten hos djur, d v s en högre kognitiv förmåga att se samband och analysera omgivningen” (Säljö, 2000 s 32)

”Men språket är inte enbart en mekanism för att kommunicera med andra människor. Det är också bryggan mellan ”yttre” och observerbara kommunikativa aktiviteter, och det ”inre”, det vill säga vårt tänkande och vår föreställningsvärld. Språklig kommunikation, dess kategorier och begrepp, är således den medierande länken mellan social interaktion och individers tänkande.” (Säljö *et al*, 2003, s 220) Helmstad diskuterar insikt i boken ”Understanding of understanding”, 1999; ”The study has resulted in a discernment of three qualitatively different understandings of understanding as a phenomenon. ... Understanding as: I. a reception, II. An acquisition, and III. A realisation.”

ⁱⁱⁱ Forskaren är en lärande, som söker efter mening och struktur i det fenomen han eller hon är intresserad av (hur människor erfar forskningsfrågans fenomen). Forskningsföremålets gränser, så som de har konstituerats och så som de fortlöpande konstitueras, formar en skiljelinje mellan å ena sidan den interna struktur som är av störst intresse, och å andra sidan de grunder som tillfälligt tas för givna. Forskarens/den lärandes centrala uppgift blir därför att urskilja forskningsobjektets interna struktur och den därmed sammanflätade meningen. (Marton & Booth, 2000, s 172-173)

^{iv} ”Begrepp: Ett namn som ges till en kategori som organiserar observationer och idéer utifrån gemensamma drag.” Bryman, 2002, s 464

^v Med studiens subjekt avses i läroprocessen mitt eget lärande men med förhoppningen om att detta också innebär ett lärande hos övriga subjekt såsom informanter och läsare.

^{vi} Med de avses den som utför studien d v s beskriver det som studeras, likaså de subjekt (informanter) som t ex delger sina erfarenheter kring det studerade och slutligen de som läser det beskrivna och i sin tur i sitt erfärande förhåller sig till det skrivna.

^{vii} ”Reglen om kontinuerade variationer siger, at man skal heller ikke lede efter, hvem der har adgang till viden, og hvem der er tvunget til at leve i uvidenhed. I stedet skal man søge at udforske de modifikationsmønstre for rationalitet og magt, som konkrete styrkeforhold medfører, som en del af selvsve deres eksistens og udvikling. Rationalitet-magt relationer er således ikke statiske fordelingsformer, men transformationsmatricer med unik forandringskraft.” (Flyvbjerg, 1993, s 120)

^{viii} 1. Systematik och teknik i tillvägagångssätt. Kvalitativ forskning bör följa någon genomtänkt logik i interaktionen mellan det empiriska materialet samt dessutom använda sig av noggranna tekniker för databearbetning.

2. Klargöring av tolkningens primat. Forskning kan ses som en i grunden tolkande aktivitet, vilken i motsats till eller åtminstone i högre grad än annan verksamhet är medveten om detta. Klarhet i att allt forskningsarbete inkluderar och drivs av en uttolkare – som dessutom inom samhällsvetenskapen ofta interagerar med och studerar andra uttolkare (de människor som studeras) – utgör här nyckeln till en kvalificerad metodsyn. Metod kan på så sätt inte frikopplas från teori, då antaganden och begrepp i någon mening bestämmer tolkningar och gestaltningar av föremålet för studie. Hermeneutiken blir således en viktig reflektionsform.

3. Medvetenhet om forskningens politisk-ideologiska karaktär. Vad som beforskas och hur detta beforskas undgår svårligen att antingen stödja (reproducera) eller utmana existerande sociala förhållanden. Tolkningarna och de teoretiska antagandena dessa bygger således inte på neutrala utan ingår i och bidrar till att konstruera politiska och ideologiska förhållanden. Dessa dimensioner lyfts fram av bl a kritisk teori.

4. Reflektion i förhållande till representations-/auktoritetsproblemet. Därmed undergrävs såväl författarens (i vårt fall forskarens) auktoritetsanspråk som texternas anspråk på att återge (för att inte tala

om ”avspegla”) någon yttre, en realitet. Både det forskande subjektet och det utforskade objektet ifrågasätts alltså. (Alvesson & Sköldberg, 1994, s 14-15)

^{ix} ”Subjektet i disse fortellingene om objektivitet introduseres i første akt og dukker aldri opp igjen i fortellingen. Men det overlever – det er der, har kontrollen, og leverer en sterk fortelling i mørket.” (Traweek, 2001, s 214)

^x ”Intervjuerna innehåller då inte fasta svarsalternativ eller ett på förhand tänkbart svarsutrymme. Frågorna formuleras inte för att utröna om undersökningspersoner kan ge rätt eller ett lämpligt svar i förhållande till intervjuarens bedömningsgrund. En central utgångspunkt är att det inte finns ett rätt eller lämpligt svar under förutsättning att det inte finns en extern referenspunkt (till exempel ett vetenskapligt kriterium, forskningsresultat eller läroplansmål). I den öppna intervjun får undersökningspersonerna möjlighet att själva avgränsa, behandla och definiera innehållet. Även om intervjun blir mer eller mindre öppen syftar den alltid till att nå fram till hur innehållet i något uppfattas. Intervjun har den fördelen att forskaren kan försäkra sig om att en viss företeelse verkligen blir uppmärksammas och diskuterad. Forskaren kan dessutom följa upp den intervjuades utsagor för att till exempel kontrollera eventuella felsägningar eller misstolkningar från såväl den egna som från den intervjuades sida. Syftet är att nå bortom värderingar åsikter och konstruerade svar för att istället nå fram till uppfattningar som inte nödvändigtvis tidigare har tematiserats av undersökningspersonen. För fenomenografin innebär det ”icke-tematiserade” Tankar, föreställningar, uppfattningar etc som inte varit föremål för medveten reflektion. En gemensam nämnare för fenomenografiska undersökningar är att samtliga intervjuer bandas för att sedan skrivas ut ordagrant.” (Alexandersson, 1994, s 73-74)

^{xi} Subjektiviteten = subjektets subjektiva upplevelse och uppfattning om sig själv och vad omvärlden betyder för subjektet själv. (se Berg Olsen 2004: <http://www.filosofi.net/artikler/erfartetid.pdf>)

^{xii} Internalisera = Den process under vilken normer, värderingar och kunskaper görs till en del av det egna jaget.

^{xiii} Konstruktivism - är den riktning som står i ett motsatsförhållande till essentialismen och har sina rötter i historiematerialistiskt perspektiv. Ur ett feministiskt perspektiv innebär det att den till skillnad från essentialismen hävdar sociala och kulturella krafter som orsak till skillnaderna mellan könen. Utgångspunkten är att man bör göra en distinktion mellan kön och genus, mellan biologi och kultur, för att synliggöra den kulturella inverkan samt att konstruktionen av manligt och kvinnligt går att förändra. <http://www.natverkstan.net/peripeti/ordlista/ord/konstruktivism.html>

^{xiv} Strukturalism – (Latin: structura = en helhets struktur eller system) Vetenskaplig metod inom lingvistik, litteraturvetenskapen, antropologin och psykoanalysen som undersöker elements funktion i övergripande helhetssystem. Strukturalism analyserar de symboliska och språkliga förhållandena i de helheter av olika slag som människlig existens utspelar sig i. <http://paranormal.se/topic/strukturalism.html>

^{xv} Det beskjedne vitnet kan översättas till följande ”Det anspråkslösa, försynte eller modesta vittnet” eller till ”the modest witness” som i den engelskspråkiga boken *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan@_Meets_OncoMouseTM: Feminism and Technoscience* av Haraway.

^{xvi} Samråd ska ske med länsstyrelsen, kommunen och särskilt berörda personer. Under samrådet ska verksamhetsutövaren dokumentera vilka som deltar vid samråden och vilka synpunkter som lämnas om t ex den kommande MKB:ns innehåll, hur informationen redovisats och eventuell kallelse lämnats samt kopior på informationsbrev, annonser et c uppgifter om vilka som informerats/deltagit i samråden och underlaget för avgränsningen av vilka som informerats mötesprotokoll från samrådsmöten. Då Länsstyrelsen bedömer om verksamheten/åtgärden kan medföra betydande miljöpåverkan och gällande verksamheter som alltid innebär betydande miljöpåverkan enligt bilaga 1 till MKB-förordningen (SFS 1998:905). Om verksamheten inte finns med i listan utgår bedömningen från kriterierna i bilaga 2, ska utökad samråd genomföras. Vid detta utökade samråd ska verksamhetsutövaren kontakta övriga myndigheter, kommuner, allmänhet och organisationer som kan bli berörda. Tidigare framtaget material och ett utkast till en MKB bör användas som underlag.

^{xvii} Jämför med Barthes, 1981, definition av myter liksom Fiskes, 1990, tolkning av Barthes och vidare med Smeds, 1997 tolkning av begreppet myter. Slutligen med Carlgren, 1999 i beskrivningen av betydelsen av språkets utformning som inkluderande eller exkluderande av medlemmar i en grupp.

^{xviii} Detta kan exemplifieras genom att tillverka en penna som är både hållbar och snygg. Dessa kvalitéer gör att användaren vill behålla pennan, är rädd om pennan och därför inte köper en ny varje vecka. Pennans kvalitéer ger i sin tur ger långsiktiga konsekvenser för materialanvändningen i världen.

^{xix} "No structure" leaves people imprisoned by inefficiency. Inefficiency takes away choice. Time has to be spent dealing with the crises of inefficiency restricting opportunities for meaningful choice making and implementation." (Flood & Romm, 1997, s 78)

^{xx} Subjektiviteten = subjektets subjektiva upplevelse och uppfattning om sig själv och vad omvärlden betyder för subjektet själv. (se Berg Olsen 2004)

^{xxi} Internalisera = Den process under vilken normer, värderingar och kunskaper görs till en del av det egna jaget.

^{xxii} Fenomenografin har utvecklats ur de metodologiska erfarenheter som förvärvats genom flera kvalitativt orienterade forskningsprojekt, framförallt inom inlärningspsykologi (Alexandersson, 1994 s 68; Kroksmark, T., 1987, s 224 Fenomenografisk didaktik).

Termen fenomenografi introducerades 1981 av professor Ference Marton (Marton, 1981, s 177-200).

Ordet fenomenografi är sammansatt av de båda leden "fenomenon" och "grafia". Fenomen går att leda tillbaka till det grekiska verbet "fainesthai" som betyder "att visa sig". Verbet är bildat ur "faino" som betyder "att bringa i dagen", "att ställa i ljuset", vars stam fa- ungefär betyder det vari något kan bli uppenbart och i sig självt synligt. Begreppet fenomen måste förstås som, "Det i sig själv visande" och "det uppenbara". Det andra ledet i ordet "grafia", kan översättas med "beskriva i ord och bild".

Sammanställningen av de båda orden, "fenomenografi", leder fram till att beskriva det som visat sig för någon. (Kroksmark 1987, s 226f. Fenomenografisk didaktik; Alexandersson, 1994, s 68)